

ÍNDICE

Unidade 12. 2ª Quincena A Consolidación do Réxime. Crecemento económico e transformacións sociais. Emigración a Europa. A oposición no interior e no exilio.

1. Introducción.....	2
2. A Consolidación do Réxime Evolución política 1959-1975.....	2
a. O inmovilismo político dos sesenta	3
b. O espírito 12 de febreiro	5
3. Evolución económica e social 1959-1975	6
– Tecnocracia e desenvolvemento	6
– Plan de estabilización de 1959	7
– O desenvolvemento económico dos anos sesenta	9
– Cambios económicos en Galicia nos anos 60.....	10
4. Os grandes cambios sociais dos anos sesenta . As causas do crecemento ..	11
a.- Turismo.....	11
b. A emigración	12
c. O crecemento demográfico	14
5. Crecemento económico e cambio social.....	15
– Os límites do desarrollismo	15
6. A oposición no exilio. Unha crecente oposición	15
– O Contubernio de Munich.....	16
7.A oposición no interior . As primeiras protestas sociais	16
– Os partidos e sindicatos de oposición	17
– A reacción do Réxime.....	17
– O nacemento de ETA, en xullo de 1959	18
– O Proceso de Burgos.....	20
– O escándalo Matesa.....	21
– Salvador Puig Antich	21
– O enfrontamento coa Igrexa.....	21
– A Marcha Verde	22
– A crecente loita dos anos sesenta e setenta	23
– Auxe da oposición antifranquista	25
– O Final do réxime (1970-1975).....	26
– Oposición durante o tardofranquismo	27
8. Vida cotiá no franquismo. O seu impacto en Galicia	28
– Cambios sociais . O Consumo. O nacemento do feminismo	28
– Vida cotiá no franquismo : O impacto en Galicia.....	33

1. Introducción

O franquismo, a diferenza do fascismo italiano ou do nazismo alemán, non partiu dun concepto preconcebido do Estado baseado nunha determinada ideoloxía. Nas súas orixes, limitouse a aglutinar a un conglomerado defensivo articulado na negación do reformismo republicano, apoiándose nun corpo doutrinal mínimo, o imprescindible para xustificar o poder unipersoal de Franco.

A partir de **presupostos falanxistas**, de **conservadorismo antiparlamentario** e de **catolicismo tradicional**, Franco rodeouse dunha propaganda que o presentaba como un home providencial, investido dunha misión divina, que encarnaba a unidade nacional. Conseguiu que ningunha das faccións do campo «nacional» (falanxistas, carlistas, monárquicos, exército, Igrexa, e sectores conservadores católicos representados pola CEDA durante a República) puidesen exercer un poder determinante e competir co seu.

Desde finais dos anos cincuenta España sofre dous cambios fundamentais; o desenvolvemento económico e a transformación social. O terceiro, o político, non se produciu a pesar de certas transformacións sufridas. Se na **etapa azul** (denomínase así á 1ª etapa do franquismo 1939-1945) a idea fundamental era a instauración dun réxime de **corte fascista** e na **segunda etapa** a denominada do **nacional-catolicismo** (a 2ª etapa do franquismo 1945-1957) todo xira en torno ao intento de recoñecemento internacional; esta terceira etapa, a da **Tecnocracia**, a do Dominio do Opus Dei 1957-1969 vai estar marcada polos intentos de preparar o réxime para o futuro. Así, temas como un **certo** pluralismo político e a **sucesión** de Franco vanse a converter no eixo do período, ante os que aparecen dentro das familias do réxime posturas diferenciadas. Pese ao dominio dos tecnócratas, **apareceu unha corrente proveniente do movemento**, a antiga falanxe, que era partidario dun **maior aperturismo**. Esta loita entre tecnócratas e aperturistas vai ser outra das claves do período.

A Igrexa xogou un importante papel na lexitimación do réxime franquista, a cambio do apoio prestado, recibiu considerables privilexios:

- Declarouse o catolicismo relixión oficial do Estado a través do Concordato de 1953

1953, Concordato coa Igrexa: primeiro tratado internacional que conseguiu asinar ou franquismo despois da Segunda Guerra Mundial

artigo 1º: «a Relixión Católica, Apostólica e Romana segue sendo a única da Nación»

Outorgaba un estatuto privilexiado aos membros do clero, devolución ou compensación económica polos bens desamortizados; axuda financeira ás institucións eclesiásticas, obrigatoriedade do ensino da relixión católica, etc. Concedía a Franco o dereito á presentación de bispos, ou que significaba deixarlle o poder de nomeamento.

- Devolvéronse os privilexios que suprimira o goberno republicano: derogouse a Lei de Divorcio, proclamouse a **obrigatoriedade do matrimonio relixioso**, **eximíuna de tributación de impostos polos bens eclesiásticos...**
- Ademais de que a xerarquía participou tamén nos principais órganos estatais: Cortes, Consello do Estado, etc.

2. A Consolidación do Réxime Evolución política 1959-1975

Pese profundos cambios económicos e sociais da década dos sesenta, o inmovilismo, a ausencia de cambios importantes, caracterizaron á política do período. No entanto, pódense apuntar algúns elementos novos que posteriormente terían gran transcendencia:

- A renovación da Igrexa católica no Concilio Vaticano II propiciou o afastamento da Igrexa e o réxime franquista. As tensións foron crecentes entre os que foran estreitos aliados.
- Rexurdimento das tensións nacionalistas e aparición do terrorismo de ETA. En 1959, un grupo de mozos abandonaron o PNV e crearon ETA, Euskadi ta Askatasuna, (Patria Vasca e Liberdade). Esta nova organización nacionalista radical optou uns anos despois por aplicar tácticas terroristas.
- Aumento dos conflitos laborais desde 1961. As reivindicacións das folgas foron pasando aos poucos de cuestións laborais (salarios, xornada de traballo) á denuncia política (liberdades sindicais e políticas).
- **O inmovilismo político dos sesenta**

Os tecnócratas puxeron en marcha entre 1957 e 1965 unha ampla reforma da administración pública. Tratábase de adaptar a administración ás novas circunstancias de desenvolvemento económico. Foi unha reforma técnica que pretendía garantir minimamente os dereitos dos administrados e conseguir un maior grao de eficacia e racionalidade.

Aínda que o dominio político desta etapa corresponde aos tecnócratas xorden outros grupos que se enfrontan a eles, dentro do contexto dos cambios económicos e sociais que se estaban producindo e sobre todo ante a perspectiva dun réxime sen Franco. Dentro destes grupos destacan **os inmovilistas ou bunker** (sector duro do movemento que pretendía volver a un réxime totalitario) e **os aperturistas**, provenientes do movemento e liderados por Fraga e Solís.

CONTINUISMO	APERTURISMO
<p>Quedando claro e ben entendido, ante propios e estraños, ante os españois de hoxe e ante as xeracións futuras, que esta Monarquía instaurada co asenso clamoroso do pobo español, é unha Monarquía nova, é a Monarquía do Movemento Nacional, continuadora perenne dos seus principios e institucións e da gloriosa tradición española... Se eu quixese agora sintetizar nunha soa palabra o programa de acción que o Goberno propónse, diría simplemente: continuar.</p> <p>Discurso de Carrero Blanco en las Cortes, el 20 de julio de 1973.</p>	<p>Se se impuxesen os evolucionistas, o tránsito cara a unha democracia capitalista parece moi probable. O modelo sería, curiosamente, o sistema político da Restauración, que algúns recordan nas súas declaracións. Entraríamos no neocanovismo: un executivo forte, presidio polo Rei e uns partidos de notables sometidos ao executivo. López Rodó e Fraga, ou outros semellantes a eles, serían os Cánovas e Sagasta versión sociedade industrial. O socialismo democrático terminaría sendo admitido. Non habería violencias, pois é evidente que se o poder quixese a transición á democracia, sería moi fácil lograla.</p> <p>L.G. San Miguel 1973</p>

Pola súa banda o continuísmo mediante referendo aprobou a sétima e última das leis fundamentais do Estado: a **lei orgánica do Estado**. Esta abordaba o tema central do período, o intento de asegurar o futuro do réxime. Separou os cargos de Xefe de Estado e de presidencia do goberno, asentou a institución monárquica, pero sobre todo abriu as Cortes a unha certa participación popular, creándose a figura dos procuradores representantes da familia, elixidos de forma directa polos cabezas de familia e as mulleres casadas. No entanto, **a maioría dos procuradores seguían sendo membros natos designados por Franco** ou indirectamente polas corporacións. **A Lei Orgánica do Estado de 1966**, última das Leis Fundamentais do Movemento non trouxo ningún cambio de interese. Forzado pola súa avanzada idade, Franco tivo finalmente que designar un sucesor

LEI ORGÁNICA DO ESTADO

As Cortes componse dos procuradores comprendidos nos apartados seguintes:

a.- Os membros do Goberno b.- Os Conselleiros Nacionais c.- O presidente do Tribunal Supremo de Xustiza, o do Consello de Estado, o do Consello Supremo de Xustiza Militar, o do Tribunal de Contas do Reino e o do Consello de Economía Nacional. d.- Cento cincuenta representantes da Organización Sindical e.- Un representante dos municipios de cada provincia...e outro de cada un dos municipios de máis de trescentos mil habitantes... un representante por cada deputación provincial... f.- Dous representantes da familia por cada provincia elixidos por quen figuran no censo electoral de cabezas de familia e polas mulleres casadas, na forma que se estableza pola Lei... j.- Aquelas persoas que pola súa categoría eclesiástica, militar ou administrativa, ou polos seus relevantes servizos á Patria, designe o Xefe do Estado, oído o Consello do Reino ata un número non superior a vinte e cinco...O Movemento Nacional, comuñón dos españois

nos principios de devandito Movemento, informa a orde política, aberto á totalidade dos españois e, para o mellor servizo da Patria, promove a vida política no réxime de ordenada concorrencia de criterios...

O presidente do Goberno haberá de ser español e será designado polo xefe do Estado a proposta en terna do Consello do Reino. 1962

Pola súa banda **Fraga e Solís**, chegan a ser ministros e intentan a través das súas leis e disposicións facerse cun lugar político no réxime para preparar a sucesión e impor as súas ideas. Solís intentou impor a súa idea de que o desenvolvemento económico e social demandaban cambios políticos importantes. Así, intenta sacar cara a adiante unha **lei de asociacións políticas** que permitise un pluralismo limitado e a denominada "**democracia sindical**" que consistía na integración nos sindicatos oficiais do novo movemento obreiro. Ambas as disposicións aínda que tiveron certos resultados, estes foron moi limitados debido á oposición dos tecnócratas que eran máis partidarios da burocratización e non dos cambios políticos.

Unha das cuestións máis importantes do período foi a **Lei de sucesión de Franco**, xa que afrontaba as dúas grandes cuestións do período: a preparación do futuro e as distintas posicións políticas existentes. Entre os distintos pretendentes que optaban ao cargo, Franco optou polo candidato de Carrero Blanco e os tecnócratas: **Don Juan Carlos de Borbón**. A elección foi moi madurada e lenta e implicaba saltarse a liña dinástica co obxectivo de garantir o funcionamento das institucións logo da morte do ditador, nacendo o sucesor das mesmas entrañas da ditadura.

En 1969, Juan Carlos de Borbón, neto de Afonso XIII, foi designado sucesor "a título de Rei". A **Lei de sucesión** ten como materia fundamental:

- A separación de cargos de Xefe do Estado e Xefe de Goberno, aínda que iso non impediu que Franco seguise ostentando os dous ata 1972, cando as Cortes elixiron como Presidente do Goberno a **Luís Carrero Blanco** (que foi asasinado por E.T.A. en 1973) e ao que substituíu Carlos Arias Navarro.
- Outro punto importante é o aumento do número de deputados de Cortes
- Asentamento da institución

monárquica en España

- Creación da figura do procurador familiar.
- Contemplación da posibilidade de crear asociacións políticas.

O PROBLEMA DA SUCESIÓN

Como pode formarse un novo goberno para enfrontarse coas novas realidades? Cal será a organización política máis adecuada para que este goberno poida contar nas súas decisións coa maior participación individual ou asociativa? E, para rematar, no momento de producirse a vacante previsible, quen ha de ser o xefe do Estado que reúna as mellores condicións para a acción daquel goberno e para contar coa máxima adhesión popular?

Rafael Calvo Serrer. Diario de Madrid, 30 de Maio de 1968. Este artigo motivou a suspensión por catro meses de devandito xornal

ACEPTACIÓN POR DON JUAN CARLOS DA SUCESIÓN DE FRANCO

Quero expresar en primeiro lugar que recibo da súa Excelencia o xefe do Estado e Generalísimo Franco a lexitimidade política xurdida do 18 de xullo de 1936, no medio de tantos sacrificios, de tantos sufrimentos, tristes, pero necesarios para que a nosa patria canalizase de novo o seu destino.

España, nestes últimos anos, percorreu un importantísimo camiño baixo a dirección da vosa Excelencia. A paz que vivimos, os grandes progresos que en todas as ordes realizáronse, o establecemento dos fundamentos dunha política social, son cimentos para o noso futuro. O atopar o camiño auténtico e o marcar a clara dirección do noso porvir son a obra do home excepcional que España tivo a inmensa fortuna de que sexa e siga sendo por moitos anos o reitor da nosa política.

Pertenzo por liña directa á Casa Real española, e na miña familia por designios da Providencia, uníronse as dúas ramas. Confío en ser digno continuador de quen me precederon... As máis puras esencias da nosa gloriosa tradición deberán ser sempre mantidas, pero sen que o culto ao pasado fréenos na evolución dunha sociedade que se transforma con ritmo vertixinoso, nesta era apaixonante en que vivimos. A tradición non pode nin debe ser estática, hai que mellorar cada día. Xullo de 196

- **O espírito 12 de febreiro** foi un programa timidamente reformista que protagonizou Carlos Arias Navarro, presidente do último goberno de Francisco Franco en España.

Tomouse como nomee a data dun discurso pronunciado nesa data de 1974 ante as Cortes Españolas, cuxo punto máis importante foi o de asociacionismo político, que se debería concretar posteriormente.

Feitos posteriores, como a coñecida Revolución dos caraveis de Portugal (abril de 1974), fixeron que Arias Navarro reformulácese **o novo estatuto de asociacionismo**, de forma que nunca levou a cabo a súa apertura real, deixándoo practicamente como estaba: As "asociacións políticas" previstas deberían ter un mínimo de 250.000 afiliados e unha presenza en polo menos quince provincias. Por suposto tiñan que ser asociacións compatibles co Movemento Nacional. Así que só uns cantos falanxistas sacaron proveito deste novo estatuto.

Un plan limitado prevía a elección, fronte ao nomeamento goberamental, dos alcaldes e altos funcionarios locais. O número de deputados electos nas Cortes sería incrementado dun 17 a un 35 por 100.

Os sindicatos verticais serían dotados dun maior poder de concertación. Prometeuse a creación de asociacións políticas, pero non de partidos políticos. Non era moito e, ademais, nos seguintes dous anos todo aquilo ía ser reducido á nada polo chamado '**búnker**'. Con todo, tratouse da declaración máis liberal nunca efectuada por un ministro de Franco. Ao principio, a declaración tivo a súa tradución na actitude menos represiva cara á prensa e os editores, adoptada por Pío Cabanillas, ministro de Información. Iso, unido a un aumento da tolerancia cos sectores máis moderados da oposición, deu lugar a certo optimismo.

Sexa como for, o goberno de Arias oscilou entre as promesas de liberalización e a máis violenta represión. Coa saúde de Franco xa en crise percibíase unha certa sensación de pánico. Arias dábase conta de que a liberalización era algo que debía facerse, pero, enfrontado ao malestar obreiro e estudantil e ante o aumento do problema terrorista, adoptou medidas aínda máis duras. En parte isto era instintivo, pero neste caso iso era expresión do éxito do '**búnker**' en manipular as reaccións reflexas do case acabado Franco. Mentres o Caudillo seguiu con vida, a vella garda do '**búnker**' continuou sendo moi poderosa e capaz de mobilizarse contra as reformas, **apelando aos valores da guerra civil**. Isto fixo insostible a postura de Arias. A súa tarefa era a de intentar axustar as formas políticas do réxime á nova situación socioeconómica. En plena crise enerxética isto convertíase nun reto imposible. Ademais dos problemas derivados da urxencia de cubrir as súas propias necesidades enerxéticas, España padecía as graves consecuencias da crise do petróleo. A consecuente recesión a nivel europeo ía custarlle caro pronto no que cara á unha das súas principais fontes de divisas estranxeiras: o turismo e as remesas dos traballadores emigrantes. A perspectiva dun aumento do desemprego e dun baixón do nivel de vida anticipaba un paralelo aumento da militancia obreira, polo que un reforma política limitada pareceu ser unha concesión sensata, co fin de evitar problemas máis serios a toda a estrutura de poder en España. Por desgraza para Arias, o feito de necesitar aplacar constantemente ao '**búnker**', obrigoulle a adoptar medidas que tiveron un efecto contrario e que destruíron a súa credibilidade. Dúas semanas despois do discurso do 12 de febreiro, Arias viuse obrigado a probar que o novo espírito manifestado na súa declaración non lle impediría defender os valores fundamentais do franquismo.

3. Evolución económica e social 1959-1975

Don Juan Carlos e Laureano López Rodó

Na década dos sesenta España viviu un crecemento económico sen precedentes, que supuxo a súa incorporación ao grupo dos países desenvolvidos. A base dese crecemento estivo no **Decreto de Estabilización Económica de 1959** e desenvolveuse, non sen oscilacións, coa axuda do investimento estranxeiro e dos recursos procedentes da emigración e do turismo. Sen embargo, o “milagre económico” español foi dez anos máis tardío que o europeo e menos efectivo, como se demostraría despois da crise de 1973. O crecemento económico provocou un cambio social importante: España deixou de ser un país rural, as

ciudades creceron de maneira espectacular coa chegada masiva de inmigrantes do campo e o aumento da natalidade, ampliouse a educación e os hábitos, os costumes e a mentalidade dos españois achegáronse progresivamente aos dos nosos veciños europeos. No ámbito político os cambios foron insignificantes. A Ditadura franquista presentou ao crecemento económico como un aval do seu éxito, xustificante da súa permanencia, e os españois seguiron sen poder disfrutar dos dereitos e liberdades democráticos.

- Tecnocracia e desenvolvemento - Estabilización e crecemento económico

Os novos ministros tecnócratas (Navarro Rubio, Alberto Ullastres) levaron adiante este Plan de Estabilización de 1959. As súas medidas fundamentais consistiron en:

- A redución do sector público da economía en beneficio do sector privado.
- O aumento dos tipos de interese: limitábanse os créditos bancarios e contiñase a inflación.
- A depreciación da peseta: fixouse unha paridade de 60 pesetas por dólar.

O sentido xeral desta política foi unha **certa liberalización da economía española**, a liquidación definitiva da política

autárquica e a procura dun equilibrio entre o sector público e o privado. Foi acompañada polos Plans de Desenvolvemento, de carácter indicativo.

O resultado foi un crecemento acelerado nos seguintes quince anos. O PIB creceu a un ritmo anual do 7 % e a produción industrial superou o 10 %. Foi o maior crecemento económico do mundo nos anos 60, despois do xaponés.

Pero o crecemento veu acompañado de fortes desequilibrios: a emigración do campo á cidade (e despois, ao estranxeiro) produciu desarraigamento, especulación inmobiliaria e degradación da paisaxe urbana e do medio ambiente.

Exposición de maquinaria agrícola da Feira do Campo de Madrid

– **O Plan de estabilización de 1959** Deseñado polos tecnócratas¹ do Opus Dei, que accederan ao goberno en 1957, este plan económico foi elaborado seguindo as indicacións do Banco Mundial e o Fondo Monetario Internacional (FMI). Tratábase ante todo de liberalizar a economía, acabando co período autárquico e intervencionista. Recortouse o gasto público e diminuíu o intervencionismo do estado, á vez que se abría a economía ao exterior, devaluando a peseta e liberalizando os investimentos estranxeiros. As consecuencias apreciáronse en pouco tempo. A partir de 1961, tras reducirse o déficit do estado e recibir abundantes investimentos do exterior, **España iniciou un acelerado crecemento económico**. A pesar das melloras económicas producidas na década dos cincuenta, estas foron insuficientes para garantir crecemento económico que permitise a mellora do nivel de vida da poboación española. **España era en 1960, xunto a Portugal, o país máis pobre de Europa**. Ademais existían outros problemas: a inflación era altísima, o déficit comercial aumentaba e o Estado estivo ó bordo da bancarota.

A autarquía de inspiración fascista sumira ao país na pobreza. Era necesario un cambio de política económica para que o réxime sobrevivise. Os encargados deste cambio foron os **ministros tecnócratas pertencentes ó Opus Dei** que entraron, por vez primeira, no Goberno en 1957, e que continuaron desempeñando altos cargos políticos ata a morte do Dictador (Ullastres, Navarro Rubio, López Rodó, López Bravo, etc., chamado tamén “o goberno dos Lópeces”).

Ullastres

Navarro Rubio

López Rodó

López Bravo

Desde 1957 puxeron en vigor unha serie de medidas que culminarían co Plano de Estabilización, nas que contaron co apoio de organismos económicos internacionais, como o FMI (Fondo Monetario Internacional) e a OCDE (Organización Europea para a Cooperación e o Desenvolvemento), nos que entrou España en 1959, que concederon importantes créditos.

Os obxectivos do Plano de Estabilización foron encamiñados a establecer en España unhas estruturas económicas liberal capitalistas, semellantes ás do mundo occidental, e así favorecer o crecemento económico. Foi deseñado polos «tecnócratas» vinculados ao Opus Dei e respaldados polo FMI.

Entre as medidas recollidas no Plano destacan:

Flexibilidade económica: liberalización de prezos, supresión de diversas intervencións do

¹ O termo tecnocracia derivase dos vocábulos gregos tecnos ("técnica") e kratos ("forza", "dominio" ou "poder"), xa que logo, tecnocracia significa literalmente "goberno dos técnicos". O "técnico que goberna" é por conseguinte un tecnócrata, ou máis ben o que se consideraría como que a tecnocracia é o goberno levado por un técnico ou especialista nalguna materia de economía, administración, etcétera; que exerce o seu cargo público con tendencia a achar solucións apegadas á técnica ou tecnicamente eficaces por encima doutras consideracións ideolóxicas, políticas ou sociais. O tecnócrata é quen é partidario ou implementa a tecnocracia. A primeira tecnocracia que se concibiu foi a do goberno de sabios na República de Platón. Entre as denominadas familias políticas do franquismo, denomináronse tecnócratas aos que dirixiron a área económica dos gobernos desde o Plan de Estabilización de 1959, moitos deles na órbita do Opus Dei.

Estado, libre competencia, reaxustes laborais e conxelación salarial, elevación dos tipos de interese e a conxelación dos salarios para conter a inflación.

Política monetaria máis elástica: recorte de emisión de fondos e tipos de interese variables.

Liberalización dos intercambios internacionais: devaluación e convertibilidade da peseta, para favorecer as exportacións liberalización do comercio e de entrada de capitais, entrada de capital estranxeiro nas empresas españolas cunhas condicións moi vantaxosas.

Axuste do gasto público: a conxelación do gasto público, a redución da inflación, axuste do gasto aos ingresos do Estado, redución do déficit das empresas públicas, maior rigor fiscal, ou a redución da intervención do Estado na economía. Integración da economía no mercado internacional.

Rematou coa autarquía. Sentou as bases do crecemento económico dos anos '60. Aumentou o paro e acelerou a emigración. Intervención indirecta do Estado, mediante incentivos, para:

- Acelerar o crecemento do PNB
- Saír do subdesenvolvemento e da pobreza de gran parte da poboación
- Facer un sistema económico máis liberal (máis flexible)
- Producir un desenvolvemento da industria base, como a siderurxia e o despegue da industria de consumo: automóbil...
- Promover as refinerías de petróleo e apoiar á minería do carbón (pouco competitiva), así como darlle un novo pulo á enerxía hidroeléctrica

Entre 1965 e 1974 o sector industrial medrou a un 9% por ano, en tanto a agricultura fíxoo só a un 2,6%. Nos anos 60 produciuse a **crise da agricultura tradicional** a causa, entre outros factores, dos seguintes:

- os cambios na poboación agraria a consecuencia da masiva emigración ás cidades, característica máis destacada da sociedade española contemporánea
- incremento do nivel de renda, con cambios no consumo e na dieta tradicional
- liberalización do comercio exterior desde 1959
- introdución da tecnoloxía da revolución verde (máquinas, fertilizantes e fitosanitarios), que obrigan a recorrer a *inputs* do exterior coa progresiva relación da agricultura coa economía do mercado

O **favorable contexto internacional** permitiu contar con ingresos procedentes do turismo, os recursos dos emigrantes, a entrada de capital estranxeiro. Aumentando as exportacións, tendo facilidades da OCDE, unha enerxía barata (petróleo), así como man de obra barata e abundante.

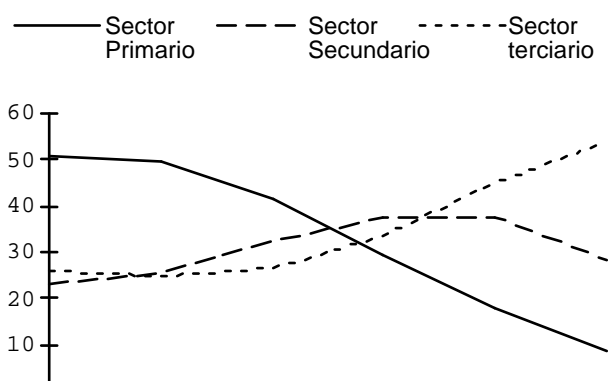
Pero tamén, fixo presenza a corrupción, en 1969 estala o citado escándalo Matesa, un tema de corrupción financeira e industrial en que estaban **implicados persoas pertencentes aos tecnócratas e ao Opus**. Ademais increméntanse as desigualdades e os desequilibrios rexionais.

- O desenvolvemento económico dos anos sesenta

O período 1961-1973 veu marcado por un rápido crecemento industrial e do sector servizos. A apertura económica ao exterior provocou un verdadeiro aluvián de investimentos estranxeiros que chegaron atraídas polos baixos salarios.

EVOLUCIÓN DA POBOACIÓN ACTIVA POR SECTORES ECONÓMICOS (%)

O desenvolvemento industrial desencadeou unha intensa emigración de man de obra campesiña cara ás cidades e cara a Europa. Á vez que a agricultura modernizábase, amplas zonas do interior quedaban desertizadas. No terreo comercial, España alcanzou un superávit na súa balanza de pagos. O tradicional déficit da balanza comercial viuse compensado polos **ingresos** procedentes do espectacular desenvolvemento do **turismo**, os **investimentos estranxeiros** e as **remesas enviadas polos emigrantes en Europa**.

Franco visitando unhas instalacións de RENFE

Para tratar de canalizar o crecemento económico, o goberno aprobou a partir de 1963 varios Plans de Desenvolvemento. Baseados nos incentivos fiscais e nas axudas estatais tiveron un resultado bastante inferior ao previsto. A economía seguiu crescendo pero a planificación non funcionou. O mellor exemplo foi o **crecente desequilibrio entre as diferentes rexións do país**.

Aínda que a Estabilización provocou nos primeiros anos dificultades para as empresas españolas e para os traballadores, que tiñan conxelados os seus salarios, a partir de 1962 permitiu un crecemento económico sen precedentes, que se manifestou sobre todo no sector industrial. España deixou de ser un país agrario, para transformarse nun país industrial e urbano. En 1960 a agricultura representaba o 24% do PIB e empregaba ó 41,7% da poboación activa (uns 4,9 millóns de persoas). En 1970, estas porcentaxes diminuíron ata o 13 e 29,2%, respectivamente; o número de campesiños era xa só de 3,7 millóns. En 1970, por vez primeira, as exportacións industriais superaron ás agrícolas.

Entre 1965 e 1974, o sector industrial creceu a unha taxa do 9% anual; a agricultura, o 2,6%. Sen embargo, a agricultura tamén se transformou: Houbo unha continuación das obras de regadío das etapas anteriores, aumentou de maneira importante a mecanización e o uso de fertilizantes; avanzou a concentración parcelaria iniciada nos 50 e mellorou a comercialización e a industrialización dos produtos agrarios. Seguiu habendo problema —grandes latifundios, falta de capital e de servizos e baixa rendibilidade— pero as melloras e o éxodo rural permitiron que o problema da reforma agraria deixase de ter o carácter político de etapas anteriores para ser un problema fundamentalmente técnico.

O Estado pretendeu impulsar o crecemento mediante os **Planos de Desenvolvemento Económico**, iniciados en 1963. En palabras do seu principal responsable, López Rodó, tiñan como fin

«conseguir elevar o nivel de vida de todos os españois, e fortalecer o desenvolvemento da liberdade e da dignidade da persoa».

Consistían en que o Estado indicaba unha liñas a seguir e favorecía ás iniciativas particulares que as seguisen (supresión de impostos para os investimentos, créditos a baixo interese, etc.). Tamén se crearon Polos de Desenvolvemento para intentar potenciar a industrialización en determinadas zonas, creándose enclaves industriais en cidades como Vigo, Valladolid, Huelva ou Zaragoza. Sen embargo, os planos **non conseguiron** que amplas zonas seguisen inmersas na pobreza e, ademais, a súa influencia no crecemento económico foi mínima.

- Cambios económicos en Galicia nos anos 60

En Galicia a modernización económica dos sesenta, sostívose a partir dos Plans de Desenvolvemento, no crecemento dos sectores tradicionais como a **construción naval**: grazas ao aumento da demanda exterior de conxeladores e pesqueiros que beneficiaron aos **estaleiros** galegos (Barreras, Vulcano, Santo Domingo, Freire....Vigo) , constituíndo unha época de grande esplendor , así como a construción de **mercantes e petroleiros** de gran tonelaxe en **Astano** e **buques de guerra e pequenos petroleiros** na **Bazán** (Ferrol). Tamén os sectores da pesca e da conserva tiveron unha forte expansión, creándose en **1960 Pescanova**, que debeu o seu éxito aos novos hábitos de consumo e mais ao **Plan de Reconversión da Flota de 1961**, creando moita

demanda de buques conxeladores e pesqueiros de grande e pequena tonelaxe.

Xurdiron tamén **novos sectores industriais** cunha importante participación de capital estranxeiro: como **Aluminios de Galicia** (A Coruña) **Petrolíber** (A Coruña) **Citröen** (Vigo): marca francesa. O problema era que non instalaron toda a produción do automóbil, só a fase final, incorporándose a economía galega aos mercados internacionais pero de xeito moi desequilibrado e nun plano de dependencia e de subordinación, pois se promoveron sectores que só tiñan as fases finais da produción (automóbil, naval...) ou

iniciais (aluminio, papel...). Así, este desenvolvemento industrial, facilitou a concentración industrial e a atomización produtiva que caracteriza á industria galega, orixinando emprego industrial só en

sectores tradicionais e nas cidades onde se concentran. Asemade serviu tamén para acentuar os desequilibrios entre unha franxa atlántica e costeira que concentra o desenvolvemento industrial e urbano, fronte a un interior deprimido en poboación e mais en recursos.

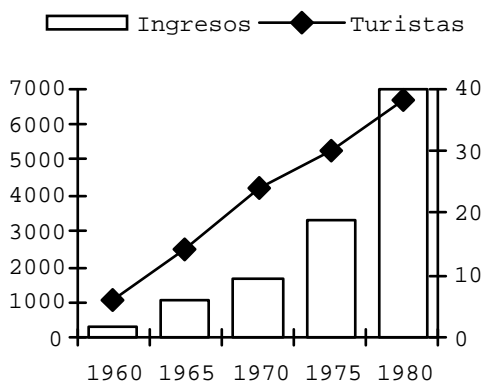
Fábrica de Citroën-Vigo 1961

No agro, produciuse un proceso de cambio por derrubo, brusco e desorganizado, debido á recepción acelerada dos efectos da **revolución verde**.² A orientación da Gandería, comezou a ser preferente, asentada na carne e máis tarde no leite e os seus derivados, aparecendo : Coren (gando avícola). Larsa, Leyma, Feiraco. Todas estas industrias terán unha enorme dependencia do estranxeiro.

4. Os grandes cambios sociais dos anos sesenta . As causas do crecemento

Sobre as causas que permitiron o *desarrollismo* hai unha previa que influíu de xeito decisivo: a continuación da expansión económica nos países europeos. Sen ese **contexto internacional** favorable non serían posibles as causas que imos sinalar a continuación:

**INGRESOS POR TURISMO
(MILLÓNS DE DÓLARES) E Nº DE
TURISTAS (MILLÓNS)**

a.- Ingresos procedentes do **turismo**: España situouse como segundo país de Europa (despois de Italia) no número de turistas. Subliñouse sempre a importancia dos ingresos do turismo para a balanza de pagamentos, así como a súa incidencia sobre o emprego e sobre o desenvolvemento rexional.

Máis é preciso subliñar tamén: a **influencia sobre as pautas de comportamento**, a **concentración** nunhas zonas (Costa Brava, Costa do Sol, Baleares, Canarias), a **dependencia** (papel xogado polos tours operadores estranxeiros), así como a **especulación e o deterioro ambiental** nunhas zonas costeiras. O turismo procedía na súa maioría de Francia, Alemaña e Gran Bretaña.

Mirando aos "estranños" en Salou

² Revolución Verde é o nome co que se bautizou nos círculos internacionais ao importante incremento da produción agrícola que se deu nos anos 60, como consecuencia do emprego de técnicas de produción modernas, concretadas na selección xenética e a explotación intensiva de monocultivos permitida polo regadío e baseada na utilización masiva de fertilizante, pesticidas e herbicidas. A estes sucesos sumáronse as producións do millo e do trigo

En definitiva o período 1961-1973 estivo marcado por un gran desenvolvemento económico, insiro nun marco xeral de expansión europea e mundial. Ese contexto exterior favorable permitiu abundantes investimentos estranxeiros, unha masiva chegada de turistas e a eliminación do paro mediante a **emigración** a Europa.

b. A emigración. Tras os duros anos da posguerra, nos que a sociedade española quedara ancorada a un tipo de sociedade arcaica, os anos sesenta presenciaron un acelerado cambio social. Estes foron algúns dos seus principais trazos:

Masiva emigración rural ás cidades e a Europa occidental. Máis dun millón de españois desprazáronse a Francia, Alemaña, Suíza, Bélxica e outros países

europeos para desempeñar os traballos que non querían os nativos. O drama social da emigración, porto de A Coruña 1957.

seguíu estando moi afastada do que requiría unha sociedade moderna.

A emigración trouxo consecuencias positivas como a redución do paro ou o ingreso das abundantes remesas enviadas polos emigrantes, pero trouxo consigo o desarraigamento humano que toda emigración implica e a agudización das diferenzas de riqueza entre as diversas rexións do país, un forte incremento da poboación, xa que á vez que se reducía a taxa de mortalidade, a taxa de natalidade mantívose en valores moi altos e ata aumentou. Para atender as necesidades desta poboación crecente o goberno non aumentou o gasto público o que levou a que os servizos públicos fosen claramente insuficientes: No terreo educativo o número de escolas e institutos foi moi por detrás das necesidades dunha crecente poboación infantil e xuvenil. Aínda que se crearon algúns enormes hospitais e desde 1963 aumentaron as prestacións sanitarias e os sistemas de pensións, a cobertura sanitaria

Emigrantes de Caldas en Francia nos anos sesenta

Recursos dos emigrantes. Fomentouse a saída de emigrantes, procedentes sobre todo das zonas máis deprimidas (Galicia, Andalucía, Estremadura...) con destino preferente a países de Europa occidental que experimentaban un forte crecemento e necesitaban man de obra barata. Os envíos de cartos desde a emigración contribuíron a financiar o déficit da balanza comercial.

A emigración dos anos sesenta estivo protagonizada por persoas novas, moi activas, que contribuíron co seu esforzo ó crecemento económico de outros países; soportaron duras condicións de vida e de traballo, debendo adaptarse a un medio alleo (e moitas veces hostil) do que ignoraban todo: lingua, costumes, etc. A emigración contribuíu a enmascarar o paro real que existía en España («exportouse» a Europa). Ó produírse a crise económica de 1973 comezou o retorno de emigrantes e a economía española foi incapaz de absorber estes excedentes de man de obra.

EMIGRACIÓN (1962-1974)

País destino	Nº de emigrantes	%
Alemaña	377.415	36,3
Suiza	376.551	36,2
Francia*	222.329	21,4
Holanda	40.612	3,9
Outros	21.453	2,1

Andaluces
Bélxica

a

As Hurdes 1960

As divisas aportadas pola emigración non contribuíron a crear riqueza nas zonas deprimidas das que procedían os emigrantes (Galicia, Andalucía, Estremadura, Castela...), xa que a Banca e as Caixas de Aforros canalizaron estes aforros cara as rexións máis desenvolvidas onde os investimentos ofrecían máis rendibilidade (Cataluña, Madrid, País Vasco, Levante...) co que se agudizaron as desigualdades interterritoriais.

Aos cambios de carácter económico e relixioso veu a sumarse a apertura a Europa, da man da emigración e o turismo. O crecemento económico levou parello unha serie de cambios sociais e culturais. A sociedade rural tradicional foi deixando paso a unha sociedade moderna, máis urbanizada e dinámica, coa Incorporación das mulleres ao traballo fóra do fogar. Unha onda de liberalidade socava os usos dunha **moral fosilizada**.

Europeidade e españolismo eran conceptos mutuamente excluíntes que houberon de empezar a ser conxugados na España dos anos sesenta.

O proceso de europeización provoca tensións e choques no terreo dos costumes cotiáns. O microcosmos familiar, reprodutor dunha moral convencional católica, reséntese para dar paso a unha familia máis permisiva e con maior independencia, acorde cos novos tempos.

O consumismo, que a nova política económica potenciaba, insta ás parellas a elixir o número de fillos-as que queiran e, sobre todo, que poidan educar e manter con folgura. Atrás empezan a

quedar as grandezas dos matrimonios prolíficos para a Patria. Do mesmo xeito o anatema que pesaba nas relacións sexuais antes ou fóra do matrimonio empeza a romper, ao socairo do **movemento laicizante da sociedade**, que afasta cada vez máis á muller da influencia eclesiástica.

A sexualidade empeza a ser asumida socialmente, non sen tensións e segundo de que clase social trátase. Esa europeización dos costumes é máis rapidamente asimilada nas capas altas e medias da sociedade. A austeridade dignificada, norma de ouro na autarquía, desaparece co consumismo. Con todo, podemos ver unha actitude ambivalente nestes estratos. Dun lado intentan preservar os convencionalismos sociais garantes das súas características esenciais de clase; doutro lado asumen abertamente, segundo as circunstancias, liberalidades das sociedades desenvolvidas.

Con todo, entre as clases traballadoras a asimilación destes comportamentos novos variou en función da súa localización e espectro ocupacional. A conxuntural mellora económica de moitos traballadores non acurtou a distancia entre ricos e pobres, máxime se temos en conta que en moitos casos ese desaforo é froito da realización de horas extras, traballos arreo ou pluriempleo. Membro da clase a que pertence, a muller reflectirá a súa pertenza a cada un dos grupos arriba sinalados. É así como atopamos situacións diferentes e diametralmente opostas en cada caso. A idea da honra feminina como indicador de castidade e pudor atópase en franco retroceso, en xeral; pero segue sendo un ben patrimonial na rapariga de clase traballadora. Neste sentido cabería dicir que a diferenza entre as mulleres de distinta extracción social radica na capacidade de manexar a súa propia sexualidade. E, certamente, este non é un privilexio da traballadora, que, con todo, goza da prerrogativa de experimentar, máis que as demais, o que prohibe esa sexualidade.

c. O crecemento demográfico provocou un enorme déficit en vivenda que tratou de resolverse mediante grandes operacións inmobiliarias nas cidades españolas. Estes novos barrios naceron a miúdo sen equipamentos sociais e urbanos básicos.

A entrada de capital estranxeiro. Procedente de EE.UU. e os países de Europa occidental sobre todo, coa conseguinte dependencia económica nos sectores máis importantes. Segundo a OCDE España era nos anos sesenta o país con maior importación de capital privado entre os países cunha economía semellante. Predominaron os investimentos de capital estranxeiro de tipo indirecto, a través de créditos ou préstamos a distintos prazos (teñen que ser devoltas), e non dos directos, en empresas ou inmobles que son máis difíciles de repatriar.

O Aumento das exportacións. Durante todos eses anos as exportacións medraron, triplicándose entre 1961 e 1973. Foron cada menos as procedentes do sector agrícola. Produciuse un importante cambio cualitativo: das exportacións de froita (sobre todo cítricos), viños e aceite, «o aperitivo e o postre», pasouse a dos produtos industriais, bens de equipo, calzado e buques (2/3 das exportacións

en 1973). Os motivos hai que buscalos nos baixos custos salariais e nas axudas fiscais e crediticias á exportación, e non na utilización de tecnoloxías de vangarda.

5. Crecemento económico e cambio social.

Os límites do desarrollismo

O crecemento económico foi real, pero as grandes cifras agachan situacións nas que se manifestan os desequilibrios na distribución dos beneficios, tanto entre a poboación, como entre zonas ou sectores (a emigración masiva é unha das realidades que nega o triunfalismo do réxime). Produciuse un deterioro progresivo da renda da poboación agraria e acentuáronse as **desigualdades**: en 1964 o 80% da poboación española estaba por debaixo da renda media; en

1970 o 1,22% das familias tiñan o 22,3 % da Renda Nacional. O apoio ás clases altas mantívose. O antigo intervencionismo foi substituído por outras fórmulas, como os apoios ás grandes empresas mediante privilexios no financiamento e exencións fiscais; ou o funcionamento da Seguridade Social, moi deficiente, que xeraba altos custos que recaían basicamente sobre a clase traballadora.

Os impostos recaían maioritariamente nas clases traballadoras. O nivel impositivo era moi baixo, o menor entre os países da OCDE en 1970, e agravou as desigualdades na renda ó non permitir unha redistribución máis equitativa a través do gasto público. Así un 65,8% da recadación (de acordo co orzamento de 1973) era recadado por vía indirecta e a terceira parte da recadación directa procedía das rendas do traballo. A isto sumábase o elevado fraude fiscal, que non estaba considerado como delito penal, e do que só se beneficiaban os que non dependían das rendas do traballo (a dedución do IRTP facíase directamente das nóminas).

Os grandes **desequilibrios rexionais** agudizáronse. A emigración enmascarou algo as diferenzas que se reflicten na renda per cápita, ó diminuír a poboación das zonas máis deprimidas e dirixirse ás máis ricas, pero o contraste é evidente ó analizar o grao de concentración da produción ou da renda en determinadas rexións: en 1955 cinco provincias concentraban o 40,4% da produción total, en 1973 o 43%, mentres que as dez últimas pasaron do 6,3% ó 4,7%. Entre 1960 e 1973 as rexións que máis viron caer a súa participación inicial foron Extremadura (-32,5%), Castela-León (-17,3%), A Mancha (-13%), Asturias (-13,6%) e Aragón (-12,8%).

Os desequilibrios poden explicarse, entre outras causas, polas seguintes:

- **A polarización do crecemento industrial** en torno ó País Vasco e Cataluña. O crecemento de Madrid explícase por motivos políticos, xa que como capital foi potenciado o seu crecemento industrial polas autoridades franquistas.
- **A actuación do sistema financeiro**, que recolle os aforros das rexións máis pobres para investilos nas máis ricas (as máis produtivas, con rendementos máis seguros e mellores).
- **Os mecanismos de intervención estatal** favoreceron a unhas zonas en detrimento doutras. A actuación do sector público; o INI foi un importante factor desequilibrador e os intentos de desenvolvemento das rexións deprimidas foron moi pequenos.
- **A transferencia de capital humano** por medio dos movementos migratorios. Parte do gasto público contabilizado como ingreso nas áreas máis deprimidas dedicouse a formar capital humano (gastos en educación) que foi traballar ás máis desenvolvidas.

6. A oposición no exilio. Unha crecente oposición

En **1962**, tras pedir España a adhesión á CEE, durante o IV Congreso do Movemento Europeo en Munich, se promoveu unha reunión dun centenar de representantes da oposición do interior e do exterior (excluídos os comunistas) que vivían no exilio reuniuse en Munich e pediu que non se admitise a España ata que non se establecese no país un réxime democrático baseado nas liberdades políticas. A prensa franquista organizou un enorme escándalo contra o que veu a denominar o **Contubernio de Munich**. Este primeiro achegamento da oposición, que se pode catalogar como o inicio da superación da guerra civil, se presentou na prensa española como un escándalo de grandes proporcións, bautizado como o Contubernio de Munich.

O "Contubernio" de Munich.

O Congreso do Movemento Europeo, reunido en Munich os días 7 e 8 de xuño de 1962, estima que a integración, xa en forma de adhesión, xa de asociación de todos os países a Europa, esixe de cada un deles institucións democráticas, os que significa no caso de España, de acordo coa Convención Europea dos Dereitos do home e do Carta Social Europea, o seguinte:

1º. A instauración de institucións autenticamente re presentativas e democráticas que garantan que o goberno baséase no consentimento dos gobernados.

2º. A efectiva garantía de todos os dereitos da persoa humana, en especial os de liberdade persoal e de expresión, con supresión da censura gubernativa.

3º. O recoñecemento da personalidade das distintas comunidades naturais.

4º. O exercicio das liberdades sindicais sobre bases democráticas e da defensa dos traballadores, dos seus dereitos fundamentais, entre outros medios polo da folga.

5º. A posibilidade de organización de correntes de opinión e de partidos políticos co recoñecemento dos dereitos da oposición.

O congreso ten a fundada esperanza de que a evolución con arranxo ás anteriores bases permitirá a incorporación de España a Europa, da que é un elemento esencial, e toma nota de que todos os delegados españois presentes no Congreso expresan o seu firme convencemento de que a inmensa maioría dos españois desexan que esa evolución leve a cabo de acordo coas normas da prudencia política, co ritmo máis rápido que as circunstancias permita, con sinceridade por parte de todos e co compromiso de renunciar a toda violencia, activa ou pasiva antes, durante e despois do proceso evolutivo". **Acordo político do Congreso de Munich (1962)**

O texto ten un carácter netamente político. É o acordo ao que chega a oposición política ao franquismo no Congreso celebrado en Munich os días 7 e 8 de xuño no marco do IV Congreso do Movemento Europeo. Vexamos o contexto histórico no que se produce o texto. No interior a contestación ao réxime franquista é forte. A liberalización económica e a apertura crecente ao exterior implican unha debilidade da antiga disciplina político-social. Durante a década dos sesenta, a axitación do mundo laboral maniféstase de novo de forma alarmante. Neste tempo histórico marcado pola folga da conca mineira de Asturias, políticos españois danse cita na capital bávara para falar de España e o seu futuro político. Participaron no Congreso 118 políticos españois de todas as tendencias opositoras ao réxime franquista, tanto do interior como do exilio: monárquicos liberais, democristiáns, socialistas, socialdemócratas, nacionalistas vascos e cataláns; reunidos todos baixo a alta autoridade moral de Salvador de Madariaga que, ao concluír a reunión, afirmou: *"Hoxe terminou a Guerra Civil"*.

O texto corresponde á resolución íntegra que aprobaron. No transcurso do congreso, Rodolfo Llopis pediulle a Joaquín Satrústegui que transmitise ao Conde de Barcelona -don Juan de Borbón- que

"o PSOE ten un compromiso coa República que manterá ata o final. Agora ben, se a Coroa logra establecer pacificamente unha verdadeira democracia, a partir deste momento o PSOE apoiará lealmente á Monarquía."

7.A oposición no interior . As primeiras protestas sociais e a crise universitaria de 1956

En 1951, o boicot aos tranvías de Barcelona pola subida de tarifas constituíu a primeira protesta de masas na historia do franquismo.

Na universidade, as tensións foron crescendo en demanda de máis liberdade nas cátedras e nas aulas. O malestar universitario culminou nos incidentes da **Universidade Complutense de Madrid en 1956** con enfrontamentos entre os estudantes e os falanxistas do SEU. Estes

incidentes, que provocaron a dimisión do ministro de Educación Ruiz-Giménez, mostraron a aparición dunha nova xeración, formada esencialmente polos fillos e fillas dos vencedores, que iniciaba a súa oposición á ditadura.

- Os partidos e sindicatos de oposición

Os diferentes grupos políticos e sindicais adaptáronse de diferente forma á dura represión do franquismo e á evolución da sociedade española. Mentres que o PSOE converteuse nun partido

débil e dividido entre os seus dirixentes do exilio e do interior, o PCE pasou a constituírse no principal partido da oposición cunha forte estrutura clandestina. Mentres, os anarquistas, así como os republicanos, practicamente desapareceron. A oposición de liberais ou monárquicos só apareceu ao final da Ditadura ao redor dalgúns medios de comunicación. No terreo sindical destaca o **nacemento en 1962 das Comisións Obreiras**, propiciadas polo Partido Comunista, baseáronse no aproveitamento das fisuras legais que permitía a lexislación franquista e na

infiltración na Organización Sindical. Os sindicatos históricos, a UXT e a CNT, apenas tiveron presenza durante a ditadura.

Os cambios sociais e a proximidade da morte do ditador facilitaron a extensión das actividades de oposición á ditadura. Diversos movementos de protesta confluíron no período final do franquismo: O movemento obreiro, organizado esencialmente ao redor de CC.OO. e alentado polo PCE, pasou das reivindicacións laborais á concienciación política antifranquista. Os movementos nacionalistas reforzáronse en diversas capas sociais de Cataluña. No País Vasco, xunto a un cada vez máis influente PNV, ETA foi acrecentado o seu protagonismo coas súas accións terroristas.

Participando na medida do posible dun contexto internacional marcado pola protesta xuvenil, o movemento estudantil estendeuse e as protestas estudantis alcanzaron unha importante repercusión social.

O Concilio Vaticano II favoreceu a extensión de movementos católicos de base críticos co franquismo que colaboraban cos partidos de oposición e o movemento obreiro. Ata, sectores influentes da Igrexa católica mostraron unha crecente distancia respecto da ditadura.

En definitiva, sen poder derrubar ao réxime franquista, os movementos de oposición conseguiron crear unha **ampla rede social de contestación á ditadura** que aflorará tras a morte de Franco e que foi clave para a transición á democracia.

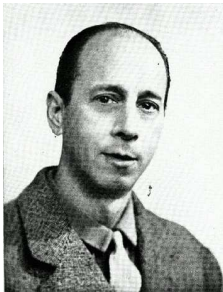
- **A reacción do Réxime** contra os participantes causou fortes críticas no estranxeiro, sobre todo no Comunidade Económica Europea á que España solicitara a asociación poucos meses antes, solicitude que quedou practicamente sen posibilidades de avanzar a partir de entón. Unhas semanas máis tarde, o 10 de xullo de 1962, liquidou, dentro dunha crise de Goberno, ao ministro de información Gabriel Arias-Salgado, que ocupaba este cargo desde 1951 e ao que Franco facía responsable da histeria da Prensa sobre Múnic.

Manuel Fraga Iribarne

A Gabriel Arias Salgado substituíulle **Manuel Fraga Iribarne** que, con Franco, entre outros cargos, foi ministro de Información e Turismo (1962-69). Aprobou unha Lei de Prensa, en teoría, para suprimir a censura previa, abriría a crítica ao Réxime e unha certa liberalización . **En 1966, secuestrou o diario ABC e logo dun acoso incesante, secuestrou o Diario Madrid, cuxo edificio foi voado en 1973.**

O defensor máximo da Rexencia, que era a fórmula de dicir “non” á restauración Borbónica, o xeneral Agustín Muñoz Grandes, converteuse en vicepresidente do Goberno.

Voadura controlada do edificio sede do diario 'Madrid', el 24 de abril de 1973.

En 1963 o réxime creou o Tribunal de Orde Pública (TOP) para vulgar os delitos políticos, torturou detidos en Asturias durante as folgas e executou ao líder comunista Grimau.

En **1963**, un militante clandestino do Partido Comunista, Julián Grimau, foi executado por delitos cometidos na guerra civil. As protestas internacionais foron xeneralizadas.

Mentres o réxime aplicou pequenos e insuficientes cambios lexislativos, que non cambiaron para nada a súa esencia ditatorial: **A Lei de Prensa de 1966**, aprobada polo entón ministro de Información, Manuel Fraga, aínda que levantou algo a presión da censura, non significou ningún avance significativo.

LEI DE PRENSA

Art. 2.- A liberdade de expresión e o dereito á difusión de informacións, recoñecidos no artigo primeiro, non terán máis limitacións que as impostas polas leis. Son limitacións:

o respecto á verdade e á moral; o acatamento á Lei dos Principios do Movemento Nacional e demais Leis Fundamentais; as esixencias da defensa nacional, da seguridade do Estado e do mantemento da orde pública interior e a paz exterior; o debido respecto ás institucións e ás persoas na crítica da acción política e administrativa; a independencia dos Tribunais, e a salvaguarda da intimidade e da honra persoal e familiar.

Art. 3.- A Administración non poderá aplicar a censura previa nin esixir a consulta obrigatoria, salvo nos estados de excepción e de guerra expresamente previstos nas leis.

Art.4.- A administración poderá ser consultada sobre o contido de toda clase de impresos por calquera persoa que puidese resultar responsable da súa difusión. A resposta aprobatoria ou o silencio da Administración eximirán de responsabilidade ante a mesma pola difusión do impreso sometido a consulta.1966

- **O nacemento de ETA, en xullo de 1959**, representou a reacción dun sector xuvenil do PNV á política represiva do réxime de Franco, pero tamén á aceleración do proceso modernizador que puña en perigo a identidade da propia comunidade vasca. Nun principio, **ETA definiuse como un movemento de liberación nacional que dirixía a loita antiimperialista contra un Estado español que explotaba e ocupaba o País Vasco coma se fose unha colonia.**

Os activistas etarras de primeira hora se autorrepresentaban como **vanguardia dunha revolución que axuntaba a loita nacional e de clases**. Aínda que en 1959-60 a acción de ETA limitouse á propaganda rueira, a partir de 1962 foi situando a loita armada no eixo central dos seus teorizacións. A imaxe doutros movementos de liberación nacional en países do Terceiro Mundo,

ETA estruturouse en fronteiras ou ramas que incluían unha sección militar, e elaborou en 1964 un ambicioso pero inviable plan guerrilleiro que debería conducir á independencia do País Vasco.

Cartel con dous vascos encadenados baixo una ikurriña en forma de Sagrado Corazón

A IV Asemblea ETA (1965) adoptou unha nova teoría subversiva: a **espiral de acción-represión-consciencia-acción (ARCA)**, segundo a cal a represión gobernamental aumentaría o número de vítimas

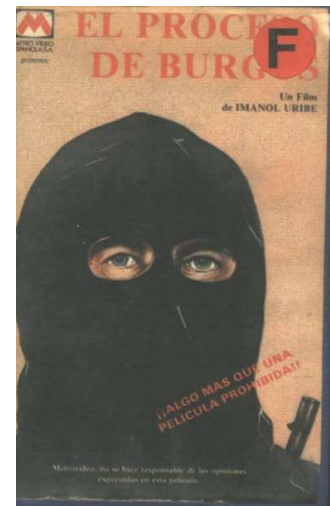

de

inocentes, provocaría un maior grao de solidariedade entre a poboación e os revolucionarios, e desembocaría nunha escalada violenta cuxo final sería a insurrección armada e a revolución xeral. O principio do uso da violencia terrorista diferenciou a ETA doutros movementos de oposición antifranquista. **A V Asemblea**, convocada entre fins de 1966 e inicios de 1967, **excluíu aos marxistas e españolistas** hostís á loita armada e confirmou a articulación de ETA en **catro fronteiras (militar, cultural, político e económico)** subordinados a un proxecto máis amplo de fronte de liberación nacional vasco con vontade interclasista. Desde esa data, o brazo militar foi adquirindo a estrutura interna e a organización loxística imprescindibles para iniciar a súa primeira gran campaña terrorista contra institucións e emblemas franquistas de alto valor simbólico: sindicatos, repetidores de televisión, periódicos, etcétera.

A morte, o 2 de agosto de 1968, de **Melitón Manzanas**, o odiado xefe da policía de San Sebastián, representou o punto de non retorno da violencia etarra. O agravamento da represión policial, coa súa secuela de torturas e procesos sumarios, **O Proceso de Burgos**, acrecentou o apoio popular a ETA, que a fins dos anos sesenta sufriu os primeiros embates dunha controversia interna que dividiría a organización nos anos seguintes: ante a evidencia de que o movemento obreiro non secundaba a súa estratexia subversiva, un sector de ETA -VI Asemblea- comprendeu que as posibilidades dunha revolución armada de masas e unha vitoria militar eran pura ilusión, e que o concepto de guerra nacional de liberación non era o máis apropiado á situación vasca. Este sector, partidario dun achegamento ao movemento obreiro para lanzar a loita de clases no contexto español, foise separando dos patriotas nacionalistas sen concesións (ETA V), que defendían as teses da primacía da acción militar, e abandonou as armas en 1971, disolvéndose ao ano seguinte. Tras un ano de tregua, a violencia reapareceu no verán de 1970 con atracos, roubos

A morte, o 2 de agosto de 1968, de **Melitón Manzanas**, o odiado xefe da policía de San Sebastián, representou o punto de non retorno da violencia etarra. O agravamento da represión policial, coa súa secuela de torturas e procesos sumarios, **O Proceso de Burgos**, acrecentou o apoio popular a ETA, que a fins dos anos sesenta sufriu os primeiros embates dunha controversia interna que dividiría a organización nos anos seguintes: ante a evidencia de que o movemento obreiro non secundaba a súa estratexia subversiva, un sector de ETA -VI Asemblea- comprendeu que as posibilidades dunha revolución armada de masas e unha vitoria militar eran pura ilusión, e que o concepto de guerra nacional de liberación non era o máis apropiado á situación vasca. Este sector, partidario dun achegamento ao movemento obreiro para lanzar a loita de clases no contexto español, foise separando dos patriotas nacionalistas sen concesións (ETA V), que defendían as teses da primacía da acción militar, e abandonou as armas en 1971, disolvéndose ao ano seguinte. Tras un ano de tregua, a violencia reapareceu no verán de 1970 con atracos, roubos

e secuestros. Para ese entón, ETA converteuse na referencia fundamental da loita contra a opresión franquista dentro e fóra do País Vasco.

- **O Proceso de Burgos** foi o consello de guerra realizado a raíz do asasinato do comisario da Brigada Político-Social de Guipúzcoa, Melitón Manzanas, nun atentado de ETA o 2 de agosto de 1968; isto e o rapto do cónsul alemán en San Sebastián a fins de 1970 outorgaron ao movemento notoriedade internacional.

Pero en outubro de 1972, a tensión renaceu entre as fronteiras obreiro e militar. Eduardo Moreno Bergareche, "Pertur", tratou de conciliar ambas as posturas propondo a subordinación do aparello militar ás decisións da dirección política. "Pertur" foi asasinado en misteriosas circunstancias o 20 de xullo de 1976, e un mes despois, ETA(p-m) VI Asemblea resolveu aceptar as súas teses sobre a disociación da acción militar e a acción política e a

Dirixentes de Eta nunha reunión en 1968, antes da detención.
En Decembro de 1970 son condenados a morte.

creación dun partido dos traballadores vascos que asegurase a dirección das loitas e controlase o brazo armado. Os "berezis" acabaron organizando o seu propio grupo terrorista -os Comandos Autónomos Anticapitalistas- ou se pasaron a ETA(m). Durante os anos seguintes, ETA(p-m) seguiría simultaneando a acción política coa loita armada.

Buraco da bomba que asasinou ao almirante Carrero Blanco na rúa de Claudio Coello de Madrid. EP (20/12/1973)

O día 20 de decembro de 1973 o Presidente do Goberno Luís Carrero Blanco dirixíase ao seu domicilio logo de oír misa na igrexa de San Francisco de Borja, en Madrid, e ao chegar á rúa Claudio Coello, esquina a Maldonado, unha inmensa explosión lanzou ao coche en que viaxaba a unha altura de máis de vinte metros de altura provocando a súa morte e a doutras dúas persoas máis.

Naquela ocasión os terroristas de ETA aseguraron que aquelas mortes (tamén as das outras dúas persoas inocentes) eran necesarias para conseguir a democracia. Na fotografía pódese apreciar o

xigantesco cráter producido pola potentísima explosión. Os terroristas compraron un semisótano no número 104 da rúa Claudio Coello e a partir de alí fixeron un túnel ata o centro da calzada onde puxeron preto de 100 quilogramos de goma-2 que fixeron estourar ao paso do coche de Carrero Blanco. Foron acusados daquel asasinato os etarras José Ignacio Abaitua Gomeza "Marquín", José Miguel Beñarán Ordeñara "Argala", Pedro Ignacio Pérez Beotegui "Wilson", Javier María Larreategui Cuadra "Atxulo", José Antonio Urruticoechea Bengoechea "Josu" e Juan Bautista Eizaguirre Santiesteban "Zigor", todos eles refuxiados en Francia. A explosión foi tan violenta que proxectou o pesado vehículo cara arriba a unha altura tal que pasou por encima do edificio ata caer no patio interior.

- En 1969 estala **o escándalo Matesa**, un tema de corrupción financeira e industrial en que estaban **implicados persoas pertencentes aos tecnócratas e ao Opus**. O enfrontamento entre os aperturistas e os tecnócratas estalou definitivamente. Fraga e Solís manobraron para que o asunto coñecécese a través da prensa, desprestixiando aos seus adversarios políticos. Franco non tiña a capacidade de manobrar entre as distintas familias políticas. Formou un novo goberno, pero neste caso Monocolor, con persoas adictas a Carrero Blanco. A división entre as familias franquistas era xa un feito consumado.

A resposta do réxime a calquera disidencia seguiu sendo puramente represiva.

- **Salvador Puig Antich**³ (Barcelona, 30 de maio de 1948 - 2 de marzo de 1974) foi un anarquista español, activo durante a década de 1960 e comezos da de 1970, que morreu executado polo réxime franquista tras ser xulgado e condenado á morte por un tribunal militar, acusado do asasinato en Barcelona do subinspector da Brigada Político Social, Francisco Anguas Barragán, morto no tiroteo que se desencadeou durante a captura de Puig Antich.

- **O enfrontamento coa Igrexa** chegou a extremos que fosen inconcibibles uns anos antes. Ante a ameaza de expulsar de España a **Añoveros**, bispo de Bilbao que publicara unha pastoral defendendo a identidade cultural e lingüística do pobo vasco, o Vaticano contestou coa advertencia de que tal expulsión significaría a ruptura do Concordato e a excomunión de quen o levase a cabo. A resposta do réxime é a convocatoria dunha manifestación de adhesión na madrileña praza de Oriente, manifestación preparada polo tenente coronel José Ignacio San Martín, na que Francisco Franco, fisicamente moi debilitado, acompañado do entón príncipe de Asturias Juan Carlos de Borbón, proclama:

Todo o que en España e Europa armouse obedece a unha **conspiración masónico-esquerdista**, en contubernio coa subversión comunista-terrorista no social, que se a nós hórnanos, a eles lles envilece.

27 DE SEPTIEMBRE DE 1975
ÚLTIMOS FUSILADOS DEL FRANQUISMO

34 AÑOS DESPUÉS SUS ASESINOS SIGUEN SIN SER JUZGADOS

Esta foi a última aparición pública do ditador

En setembro de 1975, tras un xuízo militar, foron condenados á morte e executados cinco militantes do FRAP (José Humberto Baena, José Luis Sánchez Bravo y Ramón García Sanz junto a los militantes de ETA Juan Paredes Manot (*Txiki*) y Ángel Otaegui) (Fronte Revolucionaria Antifascista e Patriótico - organización terrorista creada dous anos antes) e de ETA. De novo, houbo grandes protestas internacionais.

³ Nun programa educativo que vai nos exercicios tendes un enlace que vos leva a unha das películas feitas sobre o caso de Puich Antich

- **A Marcha Verde:** O rei marroquí Hassan II organizou a Marcha Verde, reclamando o Sahara occidental español. No momento en que se iniciaba a agonía de Franco, o goberno cedeu e, violando o mandato da ONU, España cedeu a súa antiga colonia a Marrocos e Mauritania.

No ano 1974, ao auspicio de Nacións Unidas, España decide celebrar un referendo no Sahara Occidental para a autodeterminación do pobo saharauí e Marrocos, medorento do resultado do referendo, solicita o amparo da Asemblea Xeral das Nacións Unidas para que non se celebre. Trata de equiparar o caso coa descolonización do Sidi Ifni e a súa devolución a Marrocos. Nacións Unidas consulta á Corte Internacional de Xustiza: Era o Sahara Occidental no momento da súa colonización por España un territorio sen dono (terra nullius)? Que vínculos xurídicos existían entre o Sahara Occidental e o Reino de Marrocos e o complexo mauritano? O 16 de outubro de 1975 a Corte Internacional de Xustiza resolveu: Por 13 votos contra 3 determinouse que no momento da súa colonización por España non era un territorio sen dono. Por 14 votos contra 2 determinouse que existían certos vínculos de subordinación e de dereitos sobre terras entre algunhas tribos que habitaban no Sahara Occidental e o Sultán de Marrocos, pero **NON existían vínculos** de soberanía entre o territorio do Sahara Occidental e o Reino de Marrocos ou o complexo mauritano. A conclusión é que se debía **celebrar o referendo**. O Sultán de Marrocos, Hassan II, interprétoa doutra forma. queda con *existían certos vínculos de subordinación e de dereitos sobre terras entre algunhas tribos e o Sultán de Marrocos*; pero se esquece de *NON existían vínculos de soberanía entre o territorio do Sahara Occidental e o Reino de Marrocos ou o complexo mauritano e de no momento da súa colonización por España non era un territorio sen dono (os donos eran os saharauís)*. Segundo a súa versión, a Corte do Tribunal de Xustiza recoñeceu que o Sahara Occidental é marroquí desde “a noite dos tempos”.

O mesmo día, 16 de outubro de 1975, Hassan II convoca unha marcha para ocupar **o que é noso: temos que iniciar unha marcha verde desde o Norte de Marrocos cara ao Sur e do Leste ao Oeste. Temos, querido pobo, que levantarnos como un só home, con orde e organización para dirixirnos ao Sahara e atoparnos cos nosos irmáns alí**

A Marcha Verde estaba composta por uns 350.000 marroquís que se dirixiron á fronteira do Sahara, zona que, previamente, o exército español minara e alambrara. Prodúcese momentos de tensa calma.

O 9 de novembro a Marcha Verde detense e o 14 de novembro asínanse os Acordos de Madrid polos que España cede a administración do Sahara á Yemaá Saharauí, Marrocos e Mauritania:

España abandonou á súa sorte ao Pobo Saharauí. Os saharauís pasaron do dominio español á ocupación militar marroquí.

Ao día seguinte, o 27 de febreiro de 1976 na poboación saharauí de Bir Lehlou, a Fronte Polisario proclamaba a República Árabe Saharauí Democrática (R.A.S.D.) e

emprendeu unha guerra de liberación do territorio contra Marrocos (ocupou o Norte) e Mauritania (ocupou o Sur). Atrapados pola tenaza política e militar marroquí e mauritana, produciuse a fuxida masiva de poboación civil saharauí. Foron perseguidos polos medios mais brutais e inhumanos e o resultado foi a **guerra e o exilio** para as dúas terceiras partes da poboación. Establecéronse en **campamentos na desértica rexión alxerina de Tinduf**. O pobo saharauí quedaba dividido entre aqueles que vivían dentro dos territorios ocupados por Marrocos e quen lograron fuxir para establecerse nos campamentos de refuxiados.

- A crecente loita dos anos sesenta e setenta

A mediados dos anos 50 formáronse células clandestinas no mundo estudantil. Os sucesos de febreiro de 1956 na Universidade madrileña contra o Sindicato Español Universitario (SEU) revelaron unha oposición de características novas. O PCE expuxo entón a súa política de “reconciliación nacional” para substituír o franquismo por medios pacíficos.

Os anos finais dos sesenta e os principios dos setenta viñeron marcados por un forte crecemento da oposición nas fábricas, onde renacera un sindicalismo clandestino e nas universidades. Os cambios sociais e a proximidade da morte do ditador facilitaron a extensión das actividades de **oposición á ditadura**. Diversos movementos de protesta confluiron no período final do franquismo. A crecente complexidade da sociedade española, trouxo novas formas de oposición á ditadura. As máis destacadas foron:

- Os partidos e sindicatos de oposición. Os diferentes grupos políticos e sindicais adaptáronse de diferente forma á dura represión do franquismo e á evolución da sociedade española. Mentres que o PSOE converteuse nun partido débil e dividido entre os seus dirixentes do exilio e do interior, o PCE pasou a constituírse no principal partido da oposición cunha forte estrutura clandestina. Mentres, os anarquistas, así como os republicanos, practicamente desapareceron. A oposición de liberais ou monárquicos só apareceu ao final da Ditadura ao redor dalgúns medios de comunicación.

No terreo sindical destaca o **nacemento en 1962 das Comisións Obreiras**. Propiciadas polo Partido Comunista, baseáronse no aproveitamento das fisuras legais que permitía a lexislación franquista e na infiltración na Organización Sindical. Os sindicatos históricos, a UXT e a CNT, apenas tiveron presenza durante a ditadura. A aparición deste **sindicalismo ilegal** coa fundación de **Comisións Obreiras** e a infiltración de militantes comunistas no Sindicato Vertical, fixo, en certo modo, que a conflitividade obreira crecera en toda a década (e máis aínda nos primeiros anos 70). O movemento obreiro, organizado esencialmente ao redor de CC.OO. e alentado polo PCE, **pasou das reivindicacións laborais á concienciación política antifranquista**.

Manifestación estudantil 1968

Na universidade, as tensións foron crecendo en demanda de máis liberdade nas cátedras e nas aulas. O malestar universitario culminou nos incidentes da Universidade Complutense de Madrid en 1956 con enfrontamentos entre os estudantes e os falanxistas do SEU. Estes incidentes, que provocaron a dimisión do ministro de Educación Ruiz-Giménez, mostraron a aparición dunha nova xeración, formada esencialmente polos fillos e fillas dos vencedores, que iniciaba a súa oposición á ditadura. O movemento estudantil universitario cada vez sentiuse máis afastado do réxime.

Primeiras reaccións xuvenís antifranquistas

O **SEU desapareceu en 1965**, ano en que foron expulsados das súas cátedras profesores como Tierno Galván, Aranguren ou García Calvo. O franquismo estaba perdendo a batalla da cultura. Participando na medida da posible dun contexto internacional marcado pola **protesta xuvenil**, o movemento estudantil estendeuse e as protestas estudantís alcanzaron unha importante repercusión social.

- **Os movementos nacionalistas** reforzáronse en diversas capas sociais de Cataluña. No País Vasco, xunto a un cada vez máis influente PNV, ETA foi acrecentado o seu protagonismo coas súas accións terroristas. Crecemento da oposición nacionalista en Cataluña e o País Vasco, relacionada coa defensa das súas culturas autóctonas e con reivindicacións políticas.
- **Sectores do clero** (un dos soportes máis fortes da ditadura ata entón) empezaron a mostrar actitudes contestatarias. Influíu un cambio xeracional e sobre todo os aires aperturistas do Concilio Vaticano II que favoreceu a extensión de movementos católicos de base críticos co franquismo que colaboraban cos partidos de oposición e o movemento obreiro. Ata, sectores influentes da Igrexa católica mostraron unha crecente distancia respecto da ditadura.

A represión foi a resposta. A policía política, a Brigada Político-Social, non dubidaba en aplicar a tortura nas comisarías. Os opositores ao réxime pasaron a ser xulgados por un tribunal especialmente creado para executar a represión, o **Tribunal de Orde Pública** (TOP) ⁴

- Enorme gravidade tivo a fundación de ETA (Euskadi ta Askatasuna), como escisión xuvenil do Partido Nacionalista Vasco (PNV). Ao seu nacionalismo radical, uniu unha ideoloxía marxista-leninista. Decantouse pola **actividade terrorista a partir de 1968**. O goberno reprimiu selectivamente á oposición. En 1963 creou o Tribunal de Orde Pública, composto por xuíces civís. Pero en 1968, a xurisdición sobre delitos políticos violentos volveu aos tribunais militares.

Nese contexto tivo lugar o primeiro atentado de ETA. A resposta foi unha represión indiscriminada que, de feito, provocou o aumento do apoio social á banda. Un momento clave foi a celebración en 1970 do denominado, xa citado, **Xuízo de Burgos** ante unha corte militar. Nove etarras foron condenados á morte o que desencadeou protestas internacionais e no país. A presión internacional levou a que finalmente as condenas foran conmutadas. A brutalidade do franquismo provocou que moitos entre a opinión liberal e de esquerdas non se desen conta do real significado do terrorismo nacionalista de ETA.

Crónica do antifranquismo

Houbo un tempo no que a liberdade vivía entre reixas e a democracia era un recordo traducido en añoranza. E houbo uns homes, non demasiados, que mantiveron acendida a chama da esperanza. Arriscaron todo no empeño, xogáronse moitas veces a vida, sempre a liberdade e en ocasións o porvir brillante. terminara unha guerra, por fratricida aínda máis irracional, e empezado unha longa división. A dialéctica vencedores/vencidos baseábase no odio máis brutal e concretábase nunha represión que anegaba ata a vida cotiá. E, con todo, de todo aquilo, que parece tan afastado, non pasou tanto tempo. Está aí, moi preto, ás portas da nosa breve historia recente. E alí, nas tebras do franquismo, testouse a nova España democrática, con todas as súas virtudes e defectos.

Os antecedentes verdadeiros do presente, desta etapa democrática están moi lonxe do Pardo e o seu inquilino. Ten moi pouco que ver coa vida cortesá do palacete franquista e, menos aínda, cos xogos de influencias e camarillas das distintas familias do Réxime. A sociedade española camiñaba cara á modernización a pasos acelerados, mentres o Réxime empeñábase en mirar cara atrás. Ninguén podía negar, a estas alturas, que mentres o bando vencedor na contenda mostraba escasa vontade de conciliación, os vencidos ensaiaban vías moi distintas. Talvez podía alegarse que o fixeron forzados polas circunstancias, pero iso non restará mérito aos seus esforzos para pechar as feridas abertas na

⁴ Este Tribunal existiu desde 1963 ata 1977. Con anterioridade a gran maioría dos procesos de tipo político do franquismo recaían na xurisdición militar. A súa creación data do 2 de decembro de 1963 e asume as funcións da entidade chamada Tribunal Especial de Represión da Masonería e o Comunismo. Ao longo dos seus case 14 anos de funcionamento foron procesados e condenados miles de cidadáns. Procesos como o famoso Proceso 1001, contra destacados dirixentes do Sindicato Comisiones Obreiras, corresponderon ao TOP. Por Decreto Lei do 4 de xaneiro de 1977 suprimíuse este Tribunal ao mesmo tempo que se creaba no seu lugar a Audiencia Nacional.

sociedade española: desde os máis tímidos achegamentos entre democristiáns e socialistas, republicanos, libertarios e monárquicos ata a viraxe dada polo PC coa súa política de Reconciliación Nacional unha vez abandonada a loita armada.

F. Jáuregui e P. Veiga: Crónica do antifranquismo. Barcelona, Argos Vergara, 1983.

- Auxe da oposición antifranquista

A transformación social e económica tamén se manifestou na mentalidade das novas xeracións que non coñeceran a guerra civil e aspiraban ás mesmas liberdades que se gozaban en Europa. De aí que a oposición ao réxime franquista aumentase en importancia e diversidade. Aínda que a prensa non informaba, as folgas e conflitos laborais incrementáronse nestes anos. Xunto a reivindicacións de carácter profesional salarios, condicións de traballo...incorporábanse outras de carácter político como o dereito de folga, de manifestación e de libre sindicación. O crecemento da clase obreira impulsa o movemento sindical na clandestinidade. Soamente CC.OO, sindicato comunista, aproveita a Lei de Convenios Colectivos (1958) para infiltrarse no Sindicato Vertical a través das eleccións a enlace sindical. Os tradicionais sindicatos socialista (UXT) e anarquista (CNT) tiveron maiores dificultades para desenvolver a súa tarefa.

A Pasionaria

A oposición política, clandestina, artículase en torno ao Partido Comunista de España (PCE) en ambientes obreiros, estudantís e intelectuais.

Ata ben avanzada a década, era a única organización antifranquista con implantación no interior de España. Encabezou a loita pola restauración da democracia e a reconciliación nacional.

O Partido Socialista Obreiro Español era moi minoritario no interior de España. A súa dirección atopábase no exilio ata que, no **Congreso de Suresnes (Francia, 1974)** a vella cúspide deu paso a unha nova e nova dirección, xurdida do interior: Felipe González, Afonso Guerra, Manuel Chaves e Pablo Castellano.

Na extrema esquerda, unha ampla serie de grupúsculos políticos canalizaban o descontento da mocidade máis radical. Os seus modelos políticos baseábanse nas experiencias do socialismo real soviético ou chinés, a revolución de Cuba e os movementos guerrilleiros suramericanos, coa figura do Che Guevara como símbolo identificativo. Algúns destes grupos chegou á loita armada, ao terrorismo: o **FRAP** e o **GRAPO**.

O nacionalismo se mantiña no País Vasco e Cataluña. O PNV, a pesar da súa hexemonía, non puido impedir que un grupo de militantes organizados para a reflexión política, *Euskadi e Liberdade (Euskadi ta Askatasuna)* separácese e formase a banda terrorista ETA en 1959. Na súa primeira asemblea (1962) se definiu ideoloxicamente como marxista revolucionaria e Movemento de Liberación Nacional; dous anos despois adoptou o principio da guerra revolucionaria ou loita armada. En 1968 cometeu o seu primeiro asasinato, o xefe da policía de San Sebastián. En Cataluña, xunto a **Esquerra Republicana** na esquerda política, existía un **nacionalismo conservador e democristián** ao redor da figura de **Jordi Pujol**, quen fundaría, en 1974, **Convergencia Democrática de Catalunya**.

A oposición política interna ao réxime céntrase en grupos da dereita liberal e monárquica, en certas personalidades como Gil Robles, Alvarez de Miranda e Dionisio Ridruejo que evolucionaran desde posicións falanxistas cara a conviccións democráticas. A mobilización dos estudantes universitarios medrou durante toda a década. A loita estudantil sacudiu os campus universitarios: as asembleas, folgas e manifestacións foron contestadas cunha dura represión policial. Á protesta de 1965 sumáronse destacados profesores como Enrique Tierno Galván, Agustín García Calvo e José Luís Aranguren que foron **separados das súas cátedras**. Conseguiron

a desaparición do S.E.U. (Sindicato de Estudiantes Universitarios), a organización franquista na universidade, substituída polo Sindicato Democrático de Estudiantes.

Unha parte da Igrexa Católica tamén cuestiona o réxime franquista, en especial desde o Concilio Vaticano II (1962-1965). O espírito renovador introducido polas decisións conciliares inflúe nas formulacións políticas e sociais dun sector da xerarquía española e dos crentes católicos. Numerosos sacerdotes colaboraron coa oposición política, ata algúns se converteron en **curas obreiros, afiliados ou simpatizantes abertamente co PCE**.

- Final do réxime (1970-1975)

Franco e o almirante Carrero Blanco

A avanzada idade do ditador e a crecente presión da oposición levaron á formación de dúas tendencias dentro do réxime. Por unha lado, os que se empezaron a chamar "**aperturistas**",

estes, sen cuestionar a figura de Franco, defenderon a necesidade de aplicar pequenas reformas nun sentido democrático e parlamentario. Doutra banda, o que veu a denominar o "**bunker**". Aquí agrupáronse os sectores máis extremistas e violentos, contrarios a calquera cambio.

Para aliviar ao senil Franco das tarefas cotiás de goberno, en 1973, Carrero Blanco, un militar partidario da liña dura, foi nomeado presidente do goberno. Carlos Arias Navarro foi nomeado ministro de Gobernación. O novo goberno estreouse coa organización o 20 de decembro dese mesmo ano dun xuízo, o **Proceso 1001**, contra dirixentes do sindicato clandestino

Comisións Obreiras. Entre eles o seu principal líder, o comunista Marcelino Camacho.

Ese mesmo día, ETA conseguiu dar o golpe máis importante da súa historia, Carrero Blanco foi asasinado en Madrid. A morte do seu principal colaborador foi un duro golpe para un Franco cada vez máis próximo ao seu final.

- O asasinato de Carrero Blanco

Estes anos finais están marcados pola senilidade do ditador, a crecente influencia da súa contorna familiar nas decisións políticas, e a figura do almirante Carrero Blanco, destinado a continuar a obra de Franco cando este falecese. Con todo o seu asasinato por ETA cambiou o rumbo dos anos finais do réxime. En xuño de 1973, Franco nomeara Presidente do Goberno a Carrero Blanco deslindando o cargo por primeira vez da xefatura do Estado. O novo home forte do réxime era o único capaz de manter unidas a todas as familias políticas do franquismo e asegurar a continuidade das institucións cando Franco morrese. Nunha estraña e arriscada acción terrorista, a banda ETA logrou asasinato en pleno centro de Madrid, a escasos metros da embaixada norteamericana (Operación Ogro, 20 decembro 1973)

- Arias Navarro e o espírito do 12 de febreiro

O novo presidente do goberno, Carlos Arias Navarro, prometeu, na toma de posesión (12 de febreiro de 1974), reformas sindicais, unha nova lei municipal que permitise a elección de alcaldes e deputacións provinciais e outra sobre asociacións políticas. Este discurso aperturista ou espírito de febreiro, non gustou ao sector inmovilista (búnker) do franquismo e tampouco á oposición democrática pola timidez das reformas e a incapacidade que o réxime tiña para evolucionar cara á democracia. O búnker, formado por altos mandos militares e os sectores da ultradereita, opúxose dentro do réxime a calquera reforma e organizou a violencia fascista nas rúas, as bandas ultra falanxistas e de Forza Nova.

O novo goberno intentará servir os requirimentos da sociedade española de hoxe, definitivamente distinta daqueloutra, desgarrada pola discordia civil, prostrada no subdesenvolvemento e cercada pola miseria e o illamento internacional que houbo de contemplar o réxime na súa hora nacente. O estudo e redacción dun estatuto do dereito de asociación para promover a ordenada concorrencia de criterios, conforme aos principios e normas das nosas Leis Fundamentais. É desexo do goberno que as entidades asociativas recoñecidas e reguladas por aquel Estatuto poidan comparecer, sen tardanza, na vida política nacional.

Discurso de Arias Navarro (12-2-1974)

Descolonización do Sahara As reivindicacións marroquís sobre as colonias españolas iniciáronse en 1947, cando o sultán Mohamed V reclamou o fin dos Protectorados francés e español. O guión histórico resúmese en tres datas craves:

1956 O Rif cédeuse a Marrocos o mesmo ano en que se independiza de Francia.

1969 Ifni se reintegra ao reino de Marrocos.

1975 Cesión do Sahara occidental a Marrocos e Mauritania. A reivindicación do Sahara occidental polo sultán de Marrocos, Hassan II, baseábase nos excelentes e recentemente descubertos xacementos de fosfatos en Bu-Craa e a riqueza do banco pesqueiro da costa sahariana. En 1973, os saharauís, organizados no Fronte Polisario, solicitaron a súa independencia e negáronse a formar parte de Marrocos. Nos momentos finais e de agonía de Franco, Hassan II lanzou unha ofensiva diplomática na ONU, solicitando a descolonización española, e outra de feitos consumados sobre o Sahara. **A Marcha Verde**, composta por 350.000 civís e tropas marroquís en retagarda, avanzou cara ás fronteiras setentrionais do Sahara co fin de presionar ao goberno español; ante o risco dunha guerra, España claudicou e o 14 de novembro de 1975 asináronse os **Acordos de Madrid** polos que España entregaba o Sahara occidental a Marrocos e Mauritania.

- Oposición durante o tardofranquismo

A oposición política se organizou **en xuntas e plataformas**: **A Xunta Democrática de España** (xullo 1974) foi creada polo principal referente antifranquista, o Partido Comunista de España (PCE, con Santiago Carrillo como Secretario Xeral e Dores Ibarruri, a Pasionaria, como símbolo), atrae ao Partido dos Traballadores de España (PTE), ao Partido Socialista Popular (PSP, de Enrique Tierno Galván e José Bono) e as Comisións Obreiras (CC.OO) de Marcelino Camacho. Reclamaba un goberno provisional e un réxime democrático, a aplicación inmediata da amnistía, as liberdades políticas e sindicais e a legalización de todos os partidos políticos.

Establecer e organizar un réxime democrático e pluralista, con estrutura federal do Estado. **Liberación inmediata dos presos políticos e sindicais e regreso dos exiliados.** Restablecemento da liberdade de asociación e o dereito de folga, así como a liberdade de expresión, reunión e manifestación. Supresión dos tribunais especiais e de todos os organismos e medios de carácter represivo. Conscientes da existencia de nacionalidades e rexións cunha personalidade, recoñece o seu dereito á autodeterminación e á formación de organismos de autogoberno.

Programa da Xunta Democrática (1974)

A Plataforma Nacional de Convergencia Democrática(xullo 1975), impulsada polo **PSOE**, incluíu ao sindicato UXT, ao PNV, a varios **partidos democristiáns** (Esquerda Democrática, de Ruiz Giménez; Unión Socialdemócrata Española, de Dionisio Ridruejo) e **algúns partidos de extrema esquerda e maoístas**: Organización Revolucionaria dos Traballadores (**ORT**), Movemento Comunista Español (**MCE**). Á vía política únese a nova forma de loita contra o franquismo, o terrorismo da extrema esquerda: **ETA**, desde 1968, o **FRAP**, desde 1 de maio de 1973 e o **GRAPO** desde 1 de outubro de 1975.

A represión foi máis dura que nos anos sesenta, recordando en ocasións a situación da posguerra. A nova lei antiterrorista de 1975 establecía **pena de morte** para os terroristas e así foi aplicada no mes de setembro, executándose a cinco membros de ETA e do FRAP.

- A morte de Franco

Tras unha longa agonía provocada por unha tromboflebite, o 20 de novembro de 1975 falecía Franco aos 83 anos de idade. Dous días despois aplicábase a Lei de Sucesión: Juan Carlos I de Borbón xuraba as Leis e Principios Fundamentais do Movemento e se convertía en Rei de España. Proclamación de Juan Carlos

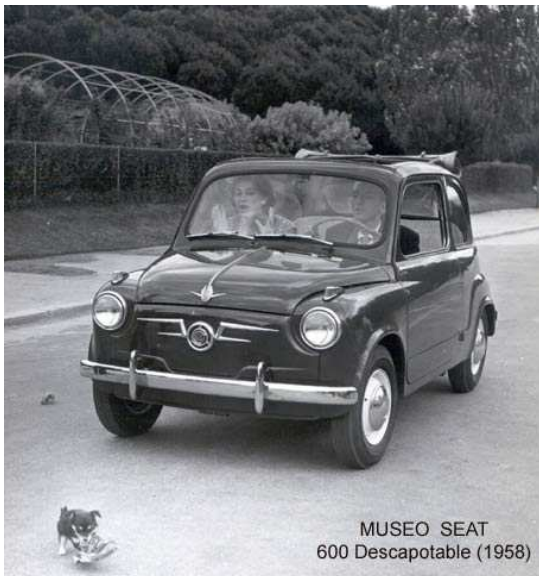
En definitiva, sen poder derrubar ao réxime franquista, os movementos de oposición conseguiron crear unha ampla rede social de contestación á ditadura que aflorará tras a morte de Franco e que foi clave para a **transición á democracia**.

8. Vida cotiá no franquismo. O seu impacto en Galicia

– Cambios sociais A Sociedade de Consumo. O nacemento do feminismo

A pesar das súas limitacións, o desenvolvemento económico propiciou a aparición da **sociedade de consumo** en España. A extensión do uso de **electrodomésticos**, dous terzos dos fogares tiñan televisión en 1969, e do **coche**, un cuarto das familias españolas posuían un automóbil ese mesmo ano, foron os elementos que mellor exemplificaron a nova sociedade. A sociedade de consumo, caracterizada polo acceso a máis información e por unha maior mobilidade, trouxo, especialmente entre os máis novos, unha nova mentalidade que chocaba co tradicionalismo do réxime:

- Progresiva relaxación da importancia da Igrexa.
- Novos hábitos de relación social e novas pautas de relación entre ambos os sexos.
- Modas, costumes e indumentarias que chegaron a través do turismo.

MUSEO SEAT
600 Descapotable (1958)

A Televisión

A Sección feminina e a Ximnasia

A Lavadora

Nos anos 60, para poder estudar ou sacarse o permiso de conducir, as mulleres tiñan que realizar servizos á comunidade impostos pola Falanxe.

A sociedade española converteuse nunha sociedade de clases medias na que as **mulleres** foron asumindo timidamente responsabilidades profesionais: traballaban 2,3 millóns en 1960 e 3,1 en 1970. Ocupaban maioritariamente sectores como o da industria téxtil, confección, función pública ou comercio, pero sempre con remuneracións menores ós homes, aínda que hoxe segue a ser unha diferenza notable. Foi a partir

dos sesenta cando empezaron a ser revisadas as prohibicións referidas ó acceso das mulleres ó mundo laboral.. Sen embargo, a incorporación da muller ó mundo á educación e ó mundo laboral foi moi lenta (en 1979 as mulleres representaban o 58% do ensino primario e só o 17,5% do secundario)

Procesión Colexio Compañía de María 1958

Procesión del Sagrado Corazón 1960

A Igrexa, como formadora das consciencias, tamén contribuíu a crear unha **tipoloxía feminina** dúctil ao réxime franquista. O nacionalcatolicismo transformara as razóns da relixión, que xa non eran só relixiosas, senón tamén patrióticas. Ser católico e bo patriota era unha mesma cousa. A xerarquía eclesiástica, coa súa propaganda **sexofóbica**, instaurou unha moral dentro do máis xenuíno puritanismo. O sexo só era tolerable con vistas á procreación; fóra deste marco constituía unha aberración para o corpo e a alma. A moral feminina medíase en centímetros de roupa, no modo de pasear, falar ou divertirse. Nos anos corenta e cincuenta, editoriais católicas publican manuais de formación para a mocidade, propondo un modelo feminino, a miúdo acorde co que presentaban os antigos manuais de Vives ou frei Luís de León. A alternativa á maternidade para a muller cristiá era a supresión da realidade sexual, mediante a consagración da súa virginidade. O culto á Virxe María nacía de que nela coincidían dúas virtudes esenciais, ser Virxe e Nai. A non asunción deste modelo supuña o descrédito social e a condenación.

A muller é sublimada -virxinidade- ou degradada -prostitución- pola Igrexa e a sociedade.

A idealización do feminino acentuouse en grao sumo, mediante un discurso antifeminista. Con todo, o desexo do Estado de crear un consenso, orientado cara á estabilización e consolidación, propiciou a recuperación de figuras femininas significativas do pasado glorioso do imperio. Agostiña de Aragón, Isabel a Católica e, sobre todo, Teresa de Avila, representan a materialización dunha especie de **feminismo católico**. Foi así como a SF proclamou a Teresa como patroa e dedicoulle o título dunha das súas revistas. No entanto, a que fora pregoada como santa da raza, encarnación da España fidalga, era en realidade de familia conversa de orixe xudía; a que fora

presentada como a muller que escribe por obediencia, cada vez máis se vai revelando como unha escritora consciente dos riscos que supuña tomar a palabra para unha muller da súa época; a que fora definida como baluarte antiluterano dunha Igrexa española monolítica, estivo intimamente ligada a personalidades e figuras da disidencia relixiosa e cultural de España. A española tiñase que afastar daquel feminismo símbolo de decadencia para moitos pobos e de fatais ruínas para moitas almas. Pero a alternativa cristiá ofrecida non podería sosterse por moito tempo. A Igrexa e a SF serviron ao réxime fielmente no encuadramiento das mulleres ata iniciada a década dos cincuenta.

O modelo de muller reprodutora-productora precapitalista da autarquía deu paso á muller consumidora de tipo occidental capitalista, que a nova conxuntura económica procreou nos cincuenta e deu a luz nas dúas últimas décadas do franquismo.

1957 trae consigo a remodelación ministerial que leva aos tecnócratas ao poder, coa consecuente perda de protagonismo de Falanxe. Ao Plan de Estabilización de 1959 suceden os plans de desenvolvemento, elaborados cada catro anos entre 1963 e 1975. Neste contexto, a postura do **Foro do Traballo** contrariaba de forma evidente os intereses da nova política económica.

O recoñecemento das prerrogativas femininas nesta materia desde instancias oficiais ha lugar na **lei de 15 de xullo de 1961, sobre dereitos políticos, profesionais e laborais da muller**, que acababa coa discriminación salarial e de acceso ao traballo, aínda que continuaba en vigor a necesidade da autorización do marido. Esta obrigación mantívose ata 1976, cando entrou en vigor a Lei de Relacións Laborais. Tamén foi importante en **1963 o Plan de Desenvolvemento**, xa que se necesitaba máis man de obra e **recorreuse á muller para iso**. É recoñecido que as mulleres compoñen, con boa caligrafía, a letra miúda da Historia.

Con todo, a lei seguía vetando o exercicio das carreiras de armas, xudicatura, maxistratura ou fiscalía. En definitiva, tratábase dun reaxuste ideolóxico, para conxugar a imaxe de muller tradicional incuestionable, coa necesidade do achegue feminino ao mundo do traballo. Era necesario acabar coa mala conciencia que unha actividade extradoméstica producía nas españolas. Mala conciencia fomentada por unha educación dirixida que perpetuaba un estilo de vida sumiso e introvertido.

A Sección Feminina foi a rama feminina de Falanxe Española que compartía a estética e o pensamento do partido.

Ensinábase ás mulleres a ser boas patriotas, boas cristiás e boas esposas

No período que vai de **1960 a 1975** xurdiron os primeiros indicadores dun cambio de mentalidade das españolas. **O feminismo** rexorde en España desde dous posicionamentos distintos:

- Dentro de movementos de loita antifranquista, liderados polos partidos políticos desde a clandestinidade, e
- no seo dos diferentes grupos católicos de apostolado que, desde a súa confesionalidade, loitaron pola muller.

Nos anos sesenta naceron **dous grupos feministas**: o **Seminario de Estudos Sociolóxicos da Muller (SESM)** e o **Movemento Democrático de Mulleres (MDM)**. Publicáronse libros escritos por mulleres e traducíronse dúas obras fundamentais do feminismo internacional, **O segundo sexo**, de Simone de Beauvoir, e **A mística da feminidad**, de Betty Friedan. Os partidos políticos de esquerdas incluíron nos seus programas reivindicacións feministas, pero a división das tarefas na loita clandestina en función do sexo fixo, en máis dun caso, reflexionar ás mulleres sobre a conveniencia de dividirse nas súas demandas.

Ao redor da avogada María Teo, xurdiu en novembro de 1971 a **Asociación de mulleres xuristas**, vinculada á Federación Internacional de Mulleres de carreiras xurídicas, á que ela mesma pertencía desde 1956. As mulleres xuristas influíron de forma decisiva nas reformas que se fixeron no Código Civil, algúns aspectos do Código Penal e na lexislación laboral. En 1973

legalizouse a **Asociación de mulleres separadas** legalmente e a mediados dos setenta empezou a funcionar un colectivo de mozas universitarias, a **Asociación Universitaria para o estudo e promoción da muller (AUPEPM)**, que reunía a mulleres de distintas tendencias feministas e cuxos obxectivos eran a liberación e o fomento das inquietudes emancipadoras entre as universitarias.

Os grupos católicos de apostolado desempeñaron un papel decisivo na promoción da muller. En toda España tivo importancia a Unión Mundial de Organizacións Femininas Católicas (UMOFC), xunto á que habemos de citar outras: Irmandade Obreira de Acción Católica Feminina (HOACF); Mocidade Obreira Católica Feminina (JOCF) e Movemento Apotólico Social (MAIS). Estes grupos de signo relixioso representaron un **papel subsidiario** pola falta de liberdade política, que os leva a comprometerse demasiado no temporal.

O movemento feminista en España⁵ non ten unha presenza destacada ata instauración da segunda República, cando prende con forza. Desde as primeiras Cortes republicanas as mulleres están presentes na política e teñen dereito ao voto

Durante o franquismo a muller española perde todos os seus dereitos e é reducida ao papel de esposa, nai e muller piadosa. Non tiña dereito, sequera, a administrar os seus bens, ter pasaporte, ou pór unha denuncia. Nun xuízo, para que o testemuño das mulleres tivésese en conta como o dun home, debían formulalo dous. A muller está, literalmente, secuestrada en casa. Con todo, os avances sociais poden máis que as leis inxustas.

Nos anos **60 e 70** España ten un crecemento económico moi importante. Permítese a emigración e o turismo. Todo iso mostra outro estilo de vida, máis democrático e, sobre todo, outro concepto da muller que aos poucos vai calando na sociedade. O **sistema educativo** se ampliou. O acceso ás aulas xeneralizouse: en 1964 declarouse obrigatoria a instrución ata os 14 anos. Aumentou o número de bachareis, que pasou de 500.000 (a comezos dos sesenta) a máis de 900.000 por ano en 1966-67. Malia a todo, o control da Igrexa sobre a educación seguía sendo importante; en 1967 só o 22,9% do alumnado de bacharelato estudaba en Institutos do Estado. A Universidade tende a masificarse por efecto do *desarrollismo* similar. En 1966 superouse o número de 100.000 estudantes universitarios (en 1960 só eran 62.000).

En 1970 a nova lei xeral de Educación (O Libro Blanco da Educación. Villar Palasí) non pode obviar o asunto e recoñecerá o dereito a unha educación igual para todos, incluídas as mulleres. As mulleres van tomando conciencia dos seus dereitos, comezan a reclamalos, e a sociedade cada vez ve máis normal que se lles concedan. No entanto, estes dereitos non serán recoñecidos en España ata a proclamación da Constitución en 1978. Desde entón as mulleres españolas conseguiron os mesmos dereitos que as de calquera país desenvolvido.

Cando o réxime daba as súas últimas rabexadas moitas mulleres, cuxas nais non puidera estudar e as tiñan aleccionado para ser boas nais e esposas, **chegaron á universidade**. Estaban dispostas a cambiar as cousas pero sentían sobre as súas costas o peso dunha educación que as empuxaba a seguir o camiño que xa seguiran as súas proxenitoras e que lles viña case imposto. A pesar de todo, o movemento feminista español dá os seus primeiros pasos e afiánzase nuns momentos nos que ser feminista non era nada fácil.

---

⁵ A máis carismática de todas elas foi Dolores Ibarruri, a Pasionaria. Ela é unha activa dirixente comunista de gran forza, que loita polos traballadores e traballadoras. Os seus discursos durante a guerra civil, na defensa de Madrid, convértena nun mito. Exíliase en Moscova. Regresa a España en 1977. Ese ano preséntase ás eleccións xerais e sae elixida por Asturias. No entanto, dimite do seu escano aos seis meses. Morreu en Madrid en 1989. Outra muller importante en tempos da república foi **Federica Montseny**. Ela está fóra do parlamento, xa que é anarquista, pero durante a guerra civil participou nun goberno de compromiso, cousa da que se arrepentiría máis adiante. Foi a primeira ministra da historia de España. Morreu en Toulouse o 15 de xaneiro de 1994.

En Cataluña, durante a guerra civil, xorde o Grupo de Mulleres Libres, de tendencia anarquista. Trátase dunha asociación que reúne a unhas 20.000 afiliadas, e que practica un feminismo activo e radical. Moitas delas loitarían na fronte como milicianas. Publican a revista Mulleres Libres, que é en grao sumo revolucionario e progresista que o feminismo fixo nunca. A maior parte das súas reivindicacións hoxe considéranse básicas, pero outras aínda están por conquistar. Entre as animadoras deste grupo atópase Lucía Sánchez, Mercé Comaposada e Amparo Poch

Para moitos ser feminista é o mesmo que ser machista pero desde o outro lado. Poucos páranse a pensar que **o feminismo** é un movemento, social, que loita pola igualdade mentres que o machismo é discriminación. Nun país como España no que hoxe temos unha democracia paritaria ás veces esquecémonos de como chegamos ata aquí, de que xeito os dereitos dos que gozamos as españolas supón un triunfo de moitos anos de militancia e loita. Unha loita, iso si, pacífica. Como algúns autores afirman:

“o feminismo é a única revolución pacífica que triunfou no século XX”.

As mulleres que iniciaron o movemento feminista neste país son as herdeiras das ideas que xa deron o seu froito en tempos da Segunda República e que están encarnadas en mulleres como Clara Campoamor e en feitos como o dereito ao voto feminino exercido por primeira vez nas eleccións de 1933.

Aparte das influencias estranxeiras, o detonante da concienciación feminista atópase na incorporación da muller ao traballo extradoméstico por imposición da nova conxuntura socioeconómica. Como di Geraldine M. Scanlon:

Significativamente foron as mulleres de Cataluña, rexión dun considerable desenvolvemento comercial e industrial, as que se distinguiron constantemente no século XIX pola súa seriedade, sentido práctico e pola súa intervención nos asuntos de negocios e na vida pública.⁶

O franquismo supuxo moitos pasos atrás tamén neste aspecto. O modelo de muller que impón a **Sección Feminina de Falanxe** é o de nai, esposa e ama de casa sometida ao marido do que é o seu complemento.

A través de toda a vida, a misión da muller é servir. Cando Deus fixo ao primeiro home, pensou: “Non é bo que o home estea só”. E formou a muller, para a súa axuda e compañía, e para que servise de nai. A primeira idea de Deus foi o “home”. Pensou na muller despois, como un complemento necesario, isto é, como algo útil.

(Sección Feminina. Formación Político-Social, primeiro curso de Bacharelato, 1963)

Unha muller que teña que atender ás faenas domésticas con toda regularidade, ten ocasión de facer tanta ximnasia como non o fará nunca, verdadeiramente, se traballase fóra da súa casa. Soamente a limpeza e abrillantado dos pavimentos constitúe un exemplo eficazísimo, e se se pensa nos movementos que son necesarios para quitar o po dos sitios altos, limpar os cristais, sacudir os traxes, daranse conta que se realizan tantos movementos de cultura física que, aínda cando non ten como finalidade a estética do corpo, son igualmente eficazísimos precisamente para este fin.

(Teresa, revista da Sección Feminina, marzo de 1961.

Reportaxe sen firma)

Non hai que tomar o deporte como pretexto para levar traxes escandalosos. Podemos lucir a nosa habilidade deportiva, pero non que estas habilidades sirvan para que fagamos exhibicións indecentes. Tampouco temos que tomar o deporte como pretexto para independizarnos da familia, nin para ningunha liberdade, contraria aos bos costumes.

(Sección Feminina. Economía doméstica para Bacharelato, Comercio e Maxisterio, 1968)

Cando esteades casadas, poredes no cartón o voso nome propio, o voso primeiro apelido e despois a partícula “de”, seguida do apelido do voso marido. Así: Carmen García de Marín. En España dise de Durán ou de Peláez. Esta fórmula é agradable, posto que non perdemos a personalidade, senón que somos Carmen García, que pertence ao señor Marín, ou sexa, Carmen García de Marín?

(Sección Feminina. Economía doméstica para Bacharelato, Comercio e Maxisterio, 1968)

⁶ G. M. Scanlon, *La polémica feminista en la España contemporánea*

- Vida cotiá no franquismo : O impacto en Galicia

Polo de pronto na Galicia dos anos correspondentes ao 2º franquismo temos un panorama similar ao do resto do Estado, complicado pola represión do idioma e outras características orixinais. Os cregos, convertéronse de inmediato en mestres de escola en poboacións de menos de 500 habitantes; a súa expresión

Preferimos que non haxa escola a que as haxa...sen Deus"

Adquire realidade nas primeiras décadas do franquismo, até o punto de que en 1955 había menos escolas que en 1936; pero, como di A.Costa, máis que o número conta o xeito, xa que foron os anos da **escola do silencio**, definida polo baixo nivel (as catro regras, ler e escribir) cos contidos de "florido pensil", e pola continuada inasistencia do alumnado das clases populares urbanas e rurais.

A consecuencia dun desenvolvemento pouco harmonioso dos anos sesenta e setenta, sobre todo no sector agrario, así como as consecuencias do que X.L.Facal denominou unha industrialización dependente ou desarticulada, notáranse posteriormente e acentuarán o desequilibrio espacial entre unha franxa atlántica e costeira que concentra o desenvolvemento industrial e urbano e un interior progresivamente deprimido en termos económicos, demográficos e, polo tanto, sociais. Ademais un éxodo rural sen precedentes que traerá consigo un envellecemento da poboación agraria en primeira instancia, que se estenderá posteriormente ás vilas e a toda Galicia.

Este desenvolvemento mudou de xeito convulsivo á sociedade e xerou novos conflitos sobre as cinzas de vellas resistencias populares ao franquismo. A evolución da poboación activa amosa a rápida formación dun sector operario urbano que provocará que Galicia deixe de ser predominantemente rural, á vez que medrarán , a burguesía e as profesións liberais unidas ao crecemento das cidades.

Os conflitos sociais sucédense na década dos sesenta, converténdose, por continuidade, en organizacións estables. As folgas dos estaleiros de principios dos sesenta, serán o berce para a aparición das Comisións Obreiras, mentres arredor das mobilizacións de 1972 en Vigo xermolará o sindicalismo nacionalista.

Asemade, vencellados aos procesos de cambio no rural, daranse conflitos relacionados coa construción de encoros, como os de Castrelo de Miño (!966) ou os das Encrobas, xa nos anos setenta.

Os masivos conflitos universitarios de principios de 1968 en Compostela tamén constitúen un sinal inequívoco da mudanza dos tempos. Semanas antes do mítico maio do 68 de París, os estudantes galegos protagonizaron en Santiago unha xornadas de loita con manifestacións e folgas que provocaron un "estado de excepción"

Ciencia e conciencia na Universidade As revoltas de

Santiago non se poden desvincular da axitación que se vivía desde principios dos anos 60 en varias universidades españolas e teñen que ver co tímido proceso de apertura do réxime e co fracaso deste proceso cando as autoridades advirten de que nos órganos representativos estánselle coando vermellos incontrolados.

Indicadores de nivel de vida dos españois

	1960 (1\$ = 60 pta)	1970 (1\$ = 70 pta)
niveis de renda (\$ p/c)	290	818
analfabetismo (%)	11,2 %	5,7%
títulos publicados	12.03 8	19.90 0

bens de consumo (por mil)

teléfono	59 ‰	135 ‰
automóviles	9 ‰	70 ‰
televisores	5 ‰	70 ‰
frigoríficos	1 ‰	25 ‰
lavadoras	3 ‰	15 ‰
viviendas	257 ‰	270 ‰

Consumo de prod. industriais (persoa/ano)

aceiro (kg)	65	260
cemento (kg)	173	493
electricidade (kw hora,)	612	5.150
gasolina (litros)	32	102

(En Tamames, La España de
1968)

Así as cousas, non fai tantos anos que as mulleres deste país non podían facer case nada sen a autorización dos seus maridos, que o adulterio feminino estaba penado co cárcere (o masculino non), que os anticonceptivos estaban prohibidos, que non existía o divorcio e a violencia de xénero estaba considerada algo que pertencía ao ámbito persoal e non se contemplaba como un delito.

Sempre está ben coñecer o camiño que nos trouxo ata aquí, reivindicar o papel da muller na historia e as súas achegas, rescatar á muller do esquecemento e recoñecer a función crave, o importante papel que xogou o feminismo no despegamento democrático de España. Hai quen afirma que o carácter deste movemento chocaba co espírito moderado e de consenso da transición.

As feministas dos 70 tiveron que facer valer as súas ideas non só fronte o franquismo senón tamén ante os seus propios compañeiros de partido, da esquerda, que o vían como unha cuestión secundaria e non crían que a loita polos dereitos das mulleres contribuíría, sería fundamental, para a loita pola democracia.

O franquismo contribuíu a tarar as conciencias disidentes e as mulleres houberon de ir asumindo, ao longo deses anos, o papel que en cada momento se lles esixía representar. A recuperación do modelo decimonónico tradicional de muller foi presentado como exemplo a seguir na Nova España, esnaquizada pola guerra civil. Para iso o Estado teceu unha maraña ao redor da poboación feminina que quedou desmantelada nas postrimerías do réxime e houbo de abrirse camiño cara a unha tímida liberación a remolque dos tempos. É a instrumentalización do sexo desde o poder, e é que a sexualidade aparece como punto de paso para as relacións de poder particularmente denso: entre homes e mulleres, novas e vellos, pais e progenitura, educadores e alumnos, goberno e poboación.

Existiu tamén unha evolución nas **relacións laborais** grazas á **Lei de Convenios Colectivos** de 1958 e á legalización das folgas económicas. Ambas medidas abriron o camiño para as negociacións entre os empregados e a patronal fóra do sindicato vertical (aproveitado polo PCE para fundar as Comisións Obreiras). Os salarios reais creceron pero por debaixo dos beneficios dos empresarios, e as prestacións sociais eran claramente insuficientes.

Houbo conflitos laborais (ASTANO, ASCÓN, SIDEGASA) e políticos pero a emerxente clase media estaba máis preocupada por asegurar e mellorar o seu nivel de vida que por reclamar un cambio político. O **consumo** foi unha aspiración prioritaria para un pobo sometido durante longo tempo ás peores dificultades de subsistencia. Diminuíu a

porcentaxe de ingresos dedicados á alimentación e medrou á dedicada ó ocio e ó entretemento: fútbol, touros, etc. **A mellora nas condicións de vida** pódese observar en diferentes indicadores: máis calidade na alimentación, descenso deste capítulo nos gastos do orzamento familiar,

aumento da estatura media dos xoves, maior equipamento dos fogares, etc.

Estes cambios foron debidos, ademais da industrialización e da elevación do nivel de vida, á **extensión e ampliación da escolarización** (hai máis cidadáns escolarizados e o tempo na escola aumentou), á liberalización do mercado cultural que permitiu a entrada de libros, cine, música, etc., e a aparición de industrias culturais propias. Tamén hai que ter en conta as influencias estranxeiras a través do turismo e dos medios de comunicación, especialmente da televisión.

Os cambios tamén afectaron a importantes sectores do **clero**, no que cada vez foron máis os grupos comprometidos coa clase obreira ou coas reivindicacións nacionalistas no País Vasco ou Cataluña. No cambio de actitude do clero tivo unha importancia decisiva o Concilio Vaticano II, que impulsou unha Igrexa máis comprometida coas liberdades. Así, os bispos partidarios de reformas democráticas foron ocupando as sedes máis importantes. Encabezados polo **Cardenal Tarancón**, comezaron a criticar ó réxime e este perdeu o apoio unánime dun dos seus máis firmes e poderosos aliados desde a Guerra Civil.